

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Johan Skytte poliitikauringute instituut

Klim Klimenko

Teise maailmasõja narratiivid Eesti venekeelse vähemuse kollektiivses mälus

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Heiko Pääbo (PhD)

Tartu 2025

AUTORLUSE DEKLARATSIOON

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad, ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö sõnade arv: 9767

Klim Klimenko, 18.05.2025

Märkused tehisintellekti kasutamise kohta.

Töö koostamisel kasutasin tehisintellekti - peamiselt tasulist chat GPT, versioone 4o ja 4.5. AI-d kasutasin selle töö kirjutamisel kahel eesmärgil, esiteks allikate filtreerimiseks. Näide palvest: „Tere, sa juba tead minu bakalaureusetöö teemat, vaata seda uurimistööd, anna mulle peamised ideed ja kommenteeri, kas see võib olla kasulik vastavalt minu uurimisülesannetele“. Teiseks eesmärgiks oli teksti toimetamine: „Tere, ma olen kirjutanud paar lõiku minu bakalaureusetöö sellest alapeatükist, tegutse uurimistöö toimetajana, tee teksti akadeemilisemaks ja kontrolli, et allikate tsitaadid oleksid vormistatud vastavalt APA 7 standarditele“. AI kasutasin ka eesti keele õigekirja kontrollimiseks, selleks kasutasin peamiselt DeepL Translator'i tasuta versiooni ja eelpool mainitud GPT chati.

Annotatsioon

Käesolev bakalaureusetöö uurib Teise maailmasõja narratiivide rolli Eesti venekeelse vähemuse kollektiivses mälus. Töö eesmärk on mõista, kuidas selles kogukonnas kujunevad ja toimivad ajaloolised narratiivid ning millised sotsiaalsed, kultuurilised ja poliitilised tegurid neid mõjutavad. Teoreetilise aluse moodustavad kollektiivse mälu klassikalised ja kaasaegsed käsitlused, töö empiiriline osa põhineb 15 poolstruktureeritud intervjuul Tallinna, Tartu ja Narva venekeelsete elanikega. Analüüsi tulemusel eristati kolm peamist narratiivimustrit: „Suure Võidu“ narratiiv, Eesti ametlik narratiiv ja seganarratiiv. Viimane osutus kõige levinumaks ning viitab vastajate suutlikkusele kombineerida vastandlikke ajalootõlgendusi. Märkati ka geograafilisi erinevusi: Tallinnas ja Tartus domineerisid seganarratiivid, samas kui Narvas oli ülekaalus „Suure Võidu“ narratiiv. Kodakondsusel ei ilmnunud selget seost eelistatud narratiiviga. Uuring näitab, et Eesti venekeelse vähemuse ajaloomälu on mitmekihiline ja sageli ambivalentne, mis osutab vajadusele kohanemisvõimelise ja dialoogile suunatud mäluoliitika järele.

Sisukord

Sissejuhatus	6
1. Kollektiivne mälu, narratiivsed struktuurid ja mälupoliitika	9
1.1 Individuaalsest mälust kollektiivse mäluni	9
1.2 Mälu kihilisus ja tüpoloogiad.....	11
1.3 Kollektiivse mälu narratiivsed aspektid.....	12
1.4 Mälu poliitiline instrumentaliseerimine	13
1.5 Kontseptuaalse käsitluse kokkuvõte	15
2. Taustapeatükk: Venekeelne vähemus Eestis.....	17
2.1 Vähemuse ajalooline kujunemine	17
2.2 Eesti integratsioonipoliitika arenguetapid.....	18
2.4 Venekeelse vähemuse identiteet	19
2.5 Välispoliitiliste tegurite mõju identiteedile.....	20
2.6 Teine maailmasõda ja vähemuse kollektiivne mälu	21
2.7 Sõjamälestusmärgid ja identiteedikonfliktid Eestis	23
2.8 Teoreetilise ja kontseptuaalse raamistiku kokkuvõte	24
3. Metoodika	26
3.1 Uurimisstrateegia ja meetodid	26
3.2 Valim.....	26
3.3 Andmete kogumine ja analüüs.....	28
3.4 Uurimuse piirangud	29
4. Analüüs	31
4.1 Perekondlik mälu	31
4.2 Mälestuspäevad.....	32
4.3 Monumendid ja mälestusmärgid.....	34
4.4 Teise maailmasõja sündmuste tajumine.....	36

4.5 Suhtumine Nõukogude Liitu üldiselt ja selle rolli Eestis.....	36
4.6 Infokanalid	38
4.7 Narratiivid.....	39
5. Arutelu	42
Kokkuvõtte	45
Kasutatud kirjandus.....	47
Lisa 1. Intervjuukava.....	50
Lisa 2. Informeeritud nõusoleku vorm	51
Lisa 3. Kodeerimistabel	52

Bakalaureusetöös esitatud jooniste ja tabelite nimekiri

Tabel 1. Vastajate andmed.....	27
Tabel 2. Narratiivide geograafiline jaotus	40
Joonis 1. Suhtumine mälestuspäevadesse.....	33

Sissejuhatus

Eestlaste ja venekeelse elanikkonna vahelised lõhed hakkasid süvenema pärast NSV Liidu lagunemist ja Eesti iseseisvuse taastamist 1991. aastal. Kuigi Nõukogude ajal ei tegeletud integratsiooniga, vaid loodi eraldatus, on see jagunemine pärast taasiseseisvumist veelgi ilmsemaks muutunud. Sellest on möödunud 33 aastat, kuid ühiskondlikud lõhed püsivad.

„2021. aasta rahvaloenduse andmetel elas Eestis 374 038 venekeelset elanikku, mis moodustab 27,4% kogu rahvastikust. Nende hulka kuuluvad venelased (22,5%), ukrainlased (4,1%) ja valgevenelased (0,8%). Enamik neist asus Eestisse elama Nõukogude Liidu ajal“ (Krumm et al., 2023: 4). Sellest hoolimata tunneb integratsiooni monitooringu 2023 kohaselt märkimisväärne osa mitte-eesti elanikkonnast tugevat sidet Eestiga. Kui 44% vastanutest märkis, et nad tunnevad Eestiga „tugevat sidet“, siis veel 43% teatas mõningasest sidemest. Seevastu emotsionaalne ja sümbolne seotus Venemaaga oli palju nõrgem: vaid 4% vastanutest märkis „tugevat sidet“ Venemaaga ja veel 18% märkis mõõdukat või osalist sidet (Voog et al., 2023: 23).

Samal ajal erinevad selle rühma poliitilised eelistused märgatavalt. Eesti Ühiskonna Lõimumismonitooringu autorid liigitavad mitte-eestlased sõltuvalt integratsiooni tasemest mitmesse kategooriasse. Nende tulemused näitavad, et enamiku halvasti ja mõõdukalt lõimunute klastrite puhul jääb kõige populaarsemaks erakonnaks Keskerakond ja ainult kõige paremini lõimunute puhul eelistatakse teisi erakondi (Reform, Eesti 200, Sotsiaaldemokraadid) (Voog et al., 2023: 115).

Praegune geopoliitiline olukord, eelkõige sõda Ukrainas, on suurendanud venekeelse elanikkonna identiteedi polariseerumist. Samal ajal kasutatakse vene kaasmaalaspoliitikas aktiivselt ära ajaloolist mälu ja identiteedi küsimusi, et konsolideerida venekeelset diaspoora „vene maailma“ kontseptsiooni ümber. See poliitika on viimastel aastatel muutunud eriti agressiivseks ja seda kasutatakse vahendina, et mõjutada naaberriikide, sealhulgas Eesti siseolukorda (Kallas, 2016: 7-8). Samas on valmisolek kaitsta oma riiki sõjalise sissetungi korral relva haarates jätkuvalt märkimisväärne ka mitte-eestlaste seas - 40% väljendab suurt valmisolekut aidata riiki rünnaku korral, 24% on „pigem valmis“ (Voog et al., 2023: 117).

Integratsiooni vastuolude ja probleemide üheks keskseks elemendiks on endiselt erinevused ajaloolistes narratiivides, eelkõige seoses Teise maailmasõja sündmustega. Kui Eesti ametlikul positsioonil tõlgendatakse sõda kui tragöödiat, milles riik sai „kahe totalitaarse režiimi käes olevaks mänguvahendiks“, siis venekeelse elanikkonna seas on endiselt populaarne Nõukogude narratiiv „Suurest võidust“, milles Punaarmee esitatakse vabastajana ja nõukogude režiim positiivse ajaloolise etapina (Pääbo, 2015: 2-3).

Uurimistöö eesmärgid:

Käesoleva töö eesmärk on mõista, kuidas Eesti venekeelne elanikkond tõlgendab Teise maailmasõja sündmusi ning uurida, kuidas ühes kogukonnas kujunevad ja eksisteerivad paralleelselt erinevad ajaloolised narratiivid. Lisaks püütakse analüüsida, kuidas inimesed seostavad ja tasakaalustavad konkureerivaid ajaloolisi narratiive oma kollektiivsetes ja individuaalsetes mälestustes. Muuhulgas plaanitakse välja selgitada peamised sotsiaalsed, kultuurilised ja poliitilised tegurid, mis mõjutavad narratiivide kujunemist ja nende levikut, ning analüüsida, kuidas need tegurid kajastuvad venekeelse vähemuse arusaamades ja hoiakutes ajaloosündmuste suhtes.

Uurimisküsimus: Kuidas tõlgendab venekeelne elanikkond Teise maailmasõja sündmusi ja nendega seotud teemasid (9. mai, NSV Liidu roll, mälestusmärgid, ajalooline mälu)?

Alaküsimused:

1. Millised sõjasündmusi ja kuvandeid peavad venekeelsed inimesed oluliseks?
2. Millised on levinuimad tõlgendused Nõukogude Liidu rollist Eestis nende seas?
3. Kuidas venekeelsed inimesed suhtuvad mälestuspäevadesse (8. mai, 9. mai) ja sümbolitesse?
4. Millised infoallikad ja isiklikud kogemused kujundavad nende suhtumist sõtta?

Uurimistöö struktuur koosneb sissejuhatausest, kahest teoreetilisest peatükist, meetoodilisest osast, analüütilisest peatükist, arutelust ja kokkuvõttest. Esimene teoreetiline peatükk on pühendatud kollektiivse mälu ja identiteedi teoreetilistele lähenemisviisidele. Teises peatükis täpsustatakse teoreetilisi lähenemisviise Eesti kontekstis ning keskendutakse venekeelse vähemuse kollektiivse mälu ja identiteedi kujunemisele ja kasutamisele, võttes arvesse

sotsiaalseid ja poliitilisi tegureid. Metodoloogilises osas põhjendatakse uurimistöö lähenemisviisi, andmekogumis- ja analüüsimeetodite valikut. Analüütilises peatükis analüüsitakse üksikasjalikult intervjuude käigus saadud andmeid. Arutelu peatükis seotakse järeldused teoreetilise raamistikuga, analüüsitakse nende laiemat tähendust ja tagajärgi. Kokkuvõttes tehakse ülevaade uuringu peamistest järeldustest ja sõnastatakse soovitusel, kuidas kasutada saadud teadmisi Eesti lõimumispoliitika parandamiseks ja avaliku dialoogi tugevdamiseks.

1. Kollektiivne mälu, narratiivsed struktuurid ja mälupoliitika

Käesoleva töö aluseks on kollektiivse mälu mõiste, mis ei mõjuta mitte ainult empiirilise osa sisu, vaid määrab ka selle, kuidas minevikusündmusi reprodutseeritakse ja kontseptualiseeritakse. Enne empiiriliste andmete analüüsimist tuleb vastata küsimustele: mis on kollektiivne mälu, millised tegurid seda mõjutavad, millistes vormides võib see eksisteerida ning kuidas on see seotud identiteedi ja poliitilise kontekstiga?

Selles osas kasutatakse klassikalisi teoreetilisi lähenemisviise, et uurida kollektiivset mälu kui sotsiaalselt struktureeritud ja muutuvat nähtust. Teoreetiline ülevaade on aluseks arusaamale, kuidas mälu ei kasutata mitte ainult mineviku säilitamiseks, vaid kuidas seda aktiivselt konstrueeritakse vastavalt konkreetse rühma raamistiku ja positsioonide huvidele.

1.1 Individuaalsest mälust kollektiivse mäluni

Kuigi kollektiivse mälu mõiste tekkis juba 19. sajandil, siis selle mõiste edasiarendajaks ja kontseptualiseerijaks peetakse Maurice Halbwachsi, kelle töö „On collective memory“ (1925) keskendub sellele, et meie mälu ei ole taandatav pelgalt individuaalsetele kogemustele ja maailmatunnetusele. Ta väidab, et mälu on sotsiaalne konstruktsioon, mida mõjutavad otseselt niisugused rühmaraamistikud nagu perekond, religioosne kogukond ja sotsiaalne klass. Ta juhib tähelepanu ka sellele, et isegi isiklikud mälestused „sõltuvad teiste mälestustest, mis ajendavad meid neid reprodutseerima, ja meie mälestused toetuvad nende mälestustele“ (Halbwachs, 1992: 38-39).

Halbwachs rõhutab oma perekondliku mälu analüüsis, et peretraditsioonid ja rollisuhted moodustavad unikaalseid „mäluraame“, mis struktureerivad individuaalseid ettekujutusi minevikust. Ta rõhutab, et perekond kui rühm „mitte ainult ei reprodutseeri ajalugu, vaid ka määratleb selle olemust traditsioonide kaudu, mis on säilinud kollektiivses mälus“ (Halbwachs, 1992: 64). Samas ei piirdu ta perekondliku mäluga, vaid uurib ka muid kollektiivse mälu väljendusi. Religioosne mälu, sedastab ta, toimib samuti kollektiivse mineviku säilitamise vahendina, kus rituaalid ja müüdid toimivad „religioosse ajaloo dramaatilise reproduktsioonina“ (Halbwachs, 1992: 85-88).

Halbwachs kritiseerib arusaama mälust kui staatilise varamu mõistet, rõhutades selle rekonstruktiivset iseloomu. Seega seostub tema jaoks mõiste „kollektiivne mälu“ pideva sotsiaalse interaktsiooni tulemiga, mistõttu ta väidab, et individuaalses mälus minevikku ei säilitata, vaid seda rekonstrueeritakse oleviku põhjal (Halbwachs, 1992: 40). Seda seisukohta täiendab ja mõtestab ümber Jeffrey Olick, kes analüüsib kollektiivse mälu uurimise kontseptuaalseid vastuolusid ja eristab kahte peamist lähenemist: individualistlik ja kollektiivistlik.

Individualistlik lähenemine käsitleb kollektiivset mälu kui individuaalsete mälestuste kogumit, mida kujundavad sotsiaalsed raamistikud. Kollektivistlik lähenemine seevastu näeb seda kui iseseisvat sotsiaalset nähtust, mis eksisteerib väljaspool individuaalsete teadvuste raamistikku (Olick, 1999: 333-336). Olick käsitleb Halbwachsi pärandit ja märgib tema teooria duaalsust, milles väljendub järgmine vastuolu: ühelt poolt moodustub mälu grupi interaktsioonide kaudu, teiselt poolt aga säilitavad ainuõiguse mälule ainult indiviidid (Olick, 1999: 346).

Selle dihhotoomia probleemi ületamiseks toob ta sisse eristuse „kogutud mälu“ - individuaalsete mälestuste kogum - ja „kollektiivse mälu“ kui avalike sümbolite ja narratiivide süsteemi vahel (Olick, 1999: 338-339). Selle põhjal pakub ta välja mälu sotsiaalse uurimise kontseptsiooni, mille eesmärk on ületada reduktsionismi ja integreerida neuroloogilised, kognitiivsed ja kultuurilised lähenemisviisid. Lisaks sellele, rõhutab ta analüüsi tasandite vahelise dialoogi vajadust, märkides, et mälu on alati sotsiaalne, isegi oma individuaalsetes ilmingutes (Olick, 1999: 344-345).

Käesolevas uurimistöös kasutatakse kollektiivset lähenemist mälule, sest töö keskendub peamiselt individuaalsetele mälestustele ja pigem kultuurilistele ja poliitilistele narratiividele, mille raames need mälestused moodustuvad, kuidas neile tähendust antakse jne. Olicki lähenemisviis võimaldab mõista, et kollektiivne mälu ei ole lihtsalt individuaalsete narratiivide summa, vaid institutsionaliseeritud süsteem (Olick, 1999). Selles süsteemis on mälu ja mineviku tõlgendamise vormid süstematiseeritud.

1.2 Mälu kihilisus ja tüpoloogiad

Kui eelnevas osas keskenduti kollektiivse mälu sotsiaalsetele alustele ja kontseptuaalsele määratlemisele, siis järgmises peatükis vaadeldakse mälu mitmekihilist struktuuri ja erinevaid vorme, mille kaudu see ühiskonnas toimib.

Kuigi kollektiivse mälu ideel leidusid kriitikud, lükkas näiteks Aleida Assmann (2008) ümber Susan Sontagi skeptitsismi, kes eitab kollektiivse mälu olemasolu, väites, et mälu on alati individuaalne ja sureb koos üksikisikuga (Sontag, 2003: 85-86, kaudselt viidatud Assmann, 2008: 49). Assmanni sõnul kujuneb kollektiivne mälu aga indiviidide ja sotsiaalse raamistiku vastastikuse mõju kaudu. Need raamistikud hõlmavad ühiseid väärtusi, narratiive ja tavasid, mis struktureerivad rühmade, näiteks perekonna, rahva või kultuuri mälu. Assmann rõhutab, et kollektiivne mälu ei ole staatiline, vaid seda rekonstrueeritakse vastavalt ühiskonna jooksvatele vajadustele, ühendades semantilise (kollektiivse) ja episoodilise (isikliku) mälu (Assmann, 2008: 52).

Jan Assmann omakorda tutvustab kollektiivse mälu uurimisel üksikasjalikku tüpoloogiat, eristades kommunikatiivset ja kultuurilist mälu. Kommunikatiivne mälu on seotud igapäevase interaktsiooniga ja piirdub ajavahemikuga 80-100 aastat, hõlmates kolme või nelja põlvkonna kogemust (Assmann & Czaplicka, 1995: 126-127). See mälu on mitteametlik ja sõltub suulisest edastamisest.

Kultuurimälu seevastu põhineb stabiilsetel sümbolitel, tekstidel, rituaalidel ja institutsioonidel, mis tagavad teadmiste pikaajalise säilimise. See täidab „identiteedi konkretiseerimise“ funktsiooni, kujundades grupi enesetunnet ning tuginedes oluliste minevikusündmuste viidetele (Assmann & Czaplicka, 1995: 130). Jan Assmann märgib ka, et kultuurimälu on refleksiivne, kuna seda tõlgendatakse pidevalt ümber uutes kontekstides, säilitades samaaegselt sidemeid kollektiivse identiteediga (Assmann & Czaplicka, 1995: 132).

Aleida Assmann laiendab seda tüpoloogiat, eristades nelja mälu tüüpi: individuaalne, sotsiaalne, poliitiline ja kultuuriline. Individuaalne mälu, nagu seda illustreerib Assmanni analüüsis Günter Grassi kõne, on tihedalt seotud isikliku kogemusega, kuid on alati vahendatud sotsiaalsete interaktsioonide kaudu (Assmann, 2002: 20-22). Sotsiaalne mälu (näiteks

põlvkondlik mälu) kujuneb ühiste ajalooliste sündmuste kaudu ja säilib vanuserühmades (Assmann, 2002: 23).

Poliitiline mälu, erinevalt sotsiaalsest mälestusest, on institutsionaliseeritud monumentide, rituaalide ja narratiivide kaudu, mis konstrueerivad rahvuslikku identiteeti (Assmann, 2002: 25-26). Näiteks mälestusmärgid ja muuseumid, nagu holokausti mälestusmärk Berliinis, toimivad kollektiivsete väärtuste legitimeerimise vahendina (Assmann, 2002: 28). Kultuurimälu jaguneb Assmanni järgi „arhiiviliseks“ (teadmiste säilitamine) ja „aktiivseks“ (mineviku funktsionaalne kasutamine), mis võimaldab ühiskonnal ajaloo pärandit säilitada ja seda ümber interpreteerida (Assmann, 2002: 31-33).

Selles bakalaureusetöös keskendub autor valdavalt mälu uurimise tüpoloogiatele ja lähenemisviisidele, sest nende eristamine on uurimuse jaoks eriti oluline, kuna kultuurimälu kaudu võivad Eestis kommuneeritud ajaloolised narratiivid oluliselt erineda mälu kommunikatiivsetest aspektidest vähemuse seas. Just see mõiste nagu mälu mitmekihiline olemus võimaldab mitmeid mineviku tõlgendusi ühe ja sama riigi piires eksisteerida.

1.3 Kollektiivse mälu narratiivsed aspektid

Selles osas tutvustab autor kollektiivse mälu seoseid narratiiviga. Wertsch väidab, et mälu konstrueerivad järjestikused narratiivid, mis jagavad omakorda ühetaolisi mustreid ja struktuuri (Wertsch, 2008: 120).

Need narratiivsed konstruktsioonid edastavad teavet ning loovad raamistikku nende tõlgendamiseks sotsiaalses grupis. Oma analüüsis, kus ta vaatab Venemaa kollektiivset mälu Teisest maailmasõjast, toob Wertsch sisse mõisted „konkreetsed narratiivid“ ja „skemaatilised narratiivimustrid“, et selgitada, kuidas kollektiivne mälu on struktureeritud. Konkreetsete narratiivide hulka kuuluvad üksikasjalikud kirjeldused ajaperioodi ja kohaga seotud sündmuste kohta, nagu Stalingradi lahing, samas kui skemaatilised mallid on abstraktsed ja korduvad mustrid, nagu näiteks vene ajaloodiskursuses levinud „välisvaenlaste väljasaatmise“ motiiv (Wertsch, 2008: 122-125). Need mustrid, väidab ta, ulatuvad üksikutest episoodidest kaugemale ja peegeldavad laiemaid kultuurimustreid, mida sageli tugevdavad riigi poolt kontrollitud ajaloonarratiivid (Wertsch, 2002, kaudselt viidatud Wertsch, 2008: 124).

Autorid eristavad ka kollektiivset mälu ametlikust ajaloost, rõhutades, et esimene keskendub eelkõige identiteedi kujundamisele ning kaldub vältima mitmetähenduslikkust ja ebamugavaid vastuväiteid, et säilitada olemasolevaid narratiive. Kollektiivne mäletamine põhineb sageli vaikimisi eeldustel, skeemidel ja lihtsustatud käsitlustel, mis ignoreerivad keerukust ning kinnistavad sotsiaalset stabiilsust. Ametlik ajalugu seevastu püüab anda objektiivse ülevaate minevikust, isegi kui see võib ohustada kollektiivset identiteeti. See tunnistab ajaloolist mitmetähenduslikkust, lähtub arhivaalsetest allikatest ning on valmis olemasolevaid käsitlusi uute tõendite valguses ümber hindama (Wertsch & Roediger, 2008: 321).

Lisaks uurivad autorid individuaalse ja kollektiivse mälu vastasmõju, rõhutades „kultuuriliste vahendite“, nagu keel ja narratiivsed struktuurid, olulist rolli ühiste mälestuste kujundamisel (Wertsch & Roediger, 2008: 322). Wertsch väidab teises töös, et narratiivsete mustrite stabiilsus muudab need vähe vastuvõtlikuks uutele faktidele põhinevale ajaloo revideerimisele. Isegi kui need faktid avastatakse, tõlgendatakse neid kas olemasoleva süsteemi raames või lükatakse need tagasi kui sobimatud või vaenulikud (Wertsch, 2008: 130).

Kollektiivne mälu ei hõlma üksnes mineviku representatsioone, vaid on ka aluseks tulevikukäsitlustele, mängides võtmerolli kollektiivse identiteedi konstrueerimisel. Kølvråa vaatleb seda protsessi müütiliste ja sümboolsete narratiivide kaudu, mis annavad rühmale ajaloolise järjepidevuse ja mõtestatud sidususe tunde. Erinevalt faktilistest sündmuste kirjeldustest osutuvad müütilised narratiivid mineviku stabiilseteks ja prognoositavateks mustriteks, mis on aluseks kollektiivsele identiteedile olevikus (Kølvråa, 2015: 63-64).

1.4 Mälu poliitiline instrumentaliseerimine

Kui eelmistes alapeatükkides keskenduti sellele, kuidas narratiivsed struktuurid ja kultuurimustrid kujundavad minevikku, siis nüüd käsitletakse küsimust, kuidas neid struktuure saab mõjutada. Küsimus instrumentaliseerimisest poliitika tasandil on oluline, et luua ühtne pilt kollektiivsest mälestusest.

Mälu kui poliitika instrument, nagu Kubik ja Bernhard (2014) seda käsitlevad, hõlmab ajaloolise mineviku teadlikku kasutamist tänapäevaste poliitiliste eesmärkide jaoks. Nende käsitluses hõlmab mälu poliitika strateegiate ja meetmete kogumit, mille abil võimul olevad osalejad (enamasti riigid) kujundavad vastuvõetavat arusaama ajaloolisest minevikust.

Praktikas väljendub see teatud ajalooepisoodide ümberhindamises, teatud ajalooliste isikute esiletoomises või tagaplaanile jätmises ning ebamugavate või ebasobivate teemade väljatõrjumises ametlikust narratiivist. Nad kritiseerivad olemasolevat uurimisvaldkonda killustatud teoreetilise raamistiku ja süstemaatilise võrdleva analüüsi puudumise pärast, positsioneerides oma uurimisraamistiku katsena nende lünkade kõrvaldamiseks, rakendades seda 17 postkommunistliku juhtumi struktureeritud uurimisel (Kubik & Bernhard, 2014: 7-10).

Nende raamistiku keskmes on mäluarhiivi ja mäluhooldaja mõisted. Mäluarhiivi defineerivad Kubik ja Bernhard kultuuriliste ja institutsionaalsete tavade kogumina, mille eesmärk on avalikus ruumis austada ja/või mälestada ühte sündmust, suhteliselt täpselt määratletud ja omavahel seotud sündmuste kogumi või eristatava minevikuprotsessina (Kubik & Bernhard, 2014: 10-11). Siiski tunnistavad nad ajaloolis-kultuuriliste repertuaaride piiranguid, märkides, et mäluhooldajad peavad oma narratiive kooskõlastama kultuuriliselt resoneerivate teemadega, et säilitada usaldusväärset (Kubik & Bernhard, 2014: 17-18). Näiteks rõhutavad nad, kuidas etnilised, keelelised või religioossed lõhed kujundavad mäluarhiivi, eriti riikides, kus kommunismijärgne iseseisvus on rahvusliku identiteedi ümber määratletud (Kubik & Bernhard, 2014: 19).

Struktuurilised tegurid, nagu näiteks riikliku sotsialismi tüüp (reformistlik või jäik) ja vabanemisviis (läbiräägitud või kokku kukkunud), mõjutavad samuti mäluarhiivide dünaamikat, määraates osalejate institutsionaalsed pärandused ja strateegiad (Kubik & Bernhard, 2014: 20-22). Kui need mäluarhiivid on edukad, hakkab ametlik versioon ajaloost muutuma iseenesestmõistetavaks. Kui vastavus uue normatiivi ja ühiskonnas allesjäänud representatsiooni vahel on nõrk, pikeneb konflikt, mis sunnib jõustruktuure kasutama täiendavaid veenmis- või isegi repressioonimeetmeid, et säilitada monopoli mälu üle (Kubik & Bernhard, 2014: 12).

Peale selle on oluline arvestada, et mälu poliitiline haldamine ei tähenda selle täielikku kontrolli. Koos autoritega, kes rõhutavad võimu rolli ametlike minevikuvõimude kujundamisel, leidub ka teoseid, mis juhivad tähelepanu selle võimu piiridele. Muuhulgas, on olemas institutsionaalsemalt orienteeritud perspektiiv, mille kohaselt muutus mäluarhiivi sõnajärgses Euroopas ajaloolise konsensususe loomise süsteemseks mehhanismiks. Jan-Werner Müller pakub just sellist lähenemist, näidates, kuidas riiklikud institutsioonid kujundasid

mineviku kanoonilise versiooni pärast varasemate võimustruktuuride hävitamist (Müller, 2002: 5).

Siiski, kuna mälu jääb sotsiaalse konstrueerimise objektiks, ei saa seda kunagi täielikult võimu poolt monopoliseerida. Riiklikel institutsioonidel on märkimisväärsed ressursid, et kinnitada domineerivat arusaama minevikust, kuid ühiskonnas võib olla rühmi, kellel on alternatiivseid tõlgendusi ja mälestusi, mis suudavad edastada vastandlikke narratiive (Müller, 2002: 23-27). See teoreetiline raamistik on oluline käesoleva uurimuse jaoks, sest see võimaldab analüüsida, kuidas mäluoliitika Eestis mõjutab erinevaid ühiskonnarühmi ja millised narratiivsed mehhanismid kasutatakse ajalooliste tõlgenduste kujundamisel.

1.5 Kontseptuaalse käsitluse kokkuvõte

Käesolevas peatükis esitatud teoreetiline raamistik ei ole mehaaniline mõistete loetelu. See on raamistik, mille kaudu on võimalik mõista mälu kui keerukat ja mitmekihilist sotsiaalset nähtust. Autor lähtus vajadusest määratleda kollektiivse mälu mõiste ja ehitada selle ümber mõistete struktuur, mille abil on võimalik analüüsida selle ilminguid normides, tavades ja ajaloolise minevikuga seotud konfliktides.

Halbwachs tuleks võtta lähtekohaks. Tema töö võimaldab loobuda arusaamast mälust kui millestki üksnes individuaalsest ning liikuda selle kui sotsiaalse konstruktsiooni mõistmise suunas. Olick täiendab seda seisukohta ja aitab meil mõista, et mälu eksisteerib institutsionaliseeritud vormides, mitte ainult üksikisikute mõtetes. Tema idee akumuliseeritud ja institutsionaliseeritud mälu eristamisest võimaldab teha vahet, kus üksikisik räägib „iseendast“ ja kus ta räägib kultuuris eksisteeriva sisseehitatud narratiivi raames (Halbwachs, 1992; Olick, 1999). J. Assmann ja A. Assmann pakuvad vahendeid mälu struktuuri sisemiste erinevuste kirjeldamiseks. Nende tüpoloogia on vajalik selleks, et eristada mälu erinevaid vorme üksteisest. Autori arvates on see eriti oluline nõukogudejärgses kontekstis, kus kultuuriline ja kommunikatiivne mälu on sageli vastuolus (Assmann, 1995; 2002; 2008).

Wertschi ideed võimaldavad analüüsida mitte ainult mälestuste sisu, vaid ka nende struktuuri. Tema narratiivide kontseptsioon võimaldab autoril ära tunda tulevastest vestlustest korduvaid skripte ja mustreid. Kubik ja Bernhard annavad vastuse küsimusele, kuidas mälu konsolideerub. Nende mäluarežiimide mudel on vajalik selleks, et selgitada, kuidas toimuvad

Eestis Teise maailmasõja riigieelarveliste tõlgenduste institutsionaliseerimise protsessid. Samas võimaldab Mülleri lähenemine näha, et mälu ei ole valmis konstruktsioon, vaid alati avatud ja konfliktne protsess (Wertsch, 2008; Kubik & Bernhard, 2014; Müller, 2002).

2. Taustapeatükk: Venekeelne vähemus Eestis

Antud uurimistöö teoreetiline raamistik ei saa olla terviklik ilma konkreetset konteksti arvestamata. Selles peatükis liigutakse üldisest teoreetilisest analüüsist kollektiivse mälu ja mälurežiimide kohta edasi Eesti venekeelse vähemuse eripära käsitlemisele, pöörates erilist tähelepanu Teise maailmasõja ajaloo tajumisele.

Sellest lähtuvalt käsitletakse peatükis järgmised teemaplokid: venekeelse vähemuse ajalooline kujunemine Eestis; kaasaegsed integratsiooniprotsessid ja identiteediküsimused; sõja Ukrainas mõju rühmatunnetusele; Teise maailmasõja käsitleste eripära kollektiivse mälu kontekstis; mälestusmärgid ja nende roll identiteedikujunduses; ning Eesti riigi integratsioonipoliitika mõju mälu ja identiteedi dünaamikale. Nende teemade analüüs loob aluse uurimistöö järgmisele etapile — intervjuude tõlgendamisele, milles venekeelse vähemuse esindajad avavad oma arusaamu ajaloolisest minevikust.

2.1 Vähemuse ajalooline kujunemine

Venekeelse vähemuse kujunemise ajalugu Eestis on otseselt seotud 20. sajandi peamiste poliitiliste ja demograafiliste protsessidega. 1918. aastal eraldus Eesti Vene Tsaaririigist ja sai pärast bolševike vastu peetud sõja võitmist iseseisvaks riigiks. 1922. aasta rahvaloenduse andmetel moodustasid venelased sel ajal 8,3% rahvastikust. Sõdade vahelisel perioodil jäi see osakaal stabiilseks: 1934. aasta rahvaloenduse järgi oli see 8,2 protsenti. Oluline venekeelse elanikkonna suurenemine toimus pärast Teist maailmasõda, kui iseseisev Eesti riik okupeeriti, ja algas ulatuslik venestamisprotsess. 1959. aastaks ulatus venekeelse elanikkonna osakaal 20%-ni, 1989. aastaks aga juba 30,3 protsendini (Krumm et al., 2023: 4).

Pärast iseseisvuse taastamist 1991. aastal kujunes üheks kõige teravamaks küsimuseks venekeelse elanikkonna õiguslik olukord, sest suurel osal venekeelsetest elanikest puudus õigus Eesti kodakondsuse saamiseks. 1992. aasta kodakondsusseadus tagas kodakondsuse ainult sõjaeelse Eesti kodanike järeltulijatele, mis tõi kaasa laiaulatusliku määratlemata kodakondsusega isikute grupi. 1992. aastal ei olnud ligikaudu 32% elanikkonnast omandanud Eesti kodakondsust (Sotirovicule, 2018, kaudselt viidatud Tikk, 2021). Selle perioodi jooksul toimus märgatav venekeelsete elanike väljaränne — aastatel 1991–2011 lahkus riigist umbes

140 000 inimest. Seega oli venelaste osakaal Eesti elanikkonnast 2011. aastaks langenud 25%-ni (Krumm et al., 2023: 4).

2.2 Eesti integratsioonipoliitika arenguetapid

Sellest hoolimata on eesti kultuuri ja keelega vähe seotud inimrühma viibimine Eestis saanud riigi jaoks suureks väljakutseks. Antud alapeatükis vaadeldakse vähemuste suhtes rakendatava integratsioonipoliitika Eestis erinevates etappides.

Esialgu arenes see poliitika rahvusliku identiteedi kujunemise ja etnilise mitmekesisuse juhtimise kaootiliste protsesside kaudu. Pärast nõukogude okupatsiooni lõppu keskendus Eesti riik ajaloolise õigluse taastamisele ja nõukogude okupatsiooni tunnustamisele (Brüggemann & Kasekamp, 2008: 429). See tõi kaasa venekeelse vähemuse marginaliseerimise, mida tajuti koloniseerimise pärandina. Rahvusliku taaselustamise poliitika ja juba mainitud ranged päritolu- ja keeleoskuse nõuded kutsusid esile venekeelsete identiteedi erastumise ja keeldumise aktiivsest osalemisest avalikus elus (Ehala, 2008: 17-19).

1990. aastate lõpus toimus Eestis üleminek integratsioonialgatustele, mida toetasid majanduskasv ja Euroopa integratsiooni püüdlused. Sel ajal kasvas venekeelsete inimeste huvi eesti keele õppimise ja Eesti kodakondsuse saamise vastu. Seega tunnistas enamik venekeelsetest inimestest iseseisva Eesti riigi olemasolu ning märkimisväärne osa neist hakkas huvituma selle arengust ja stabiilsuse toetamisest (Ehala, 2008: 21-22).

2000. aastatega kaasnes Euroopa integratsiooni kiirenemine ja samal ajal konservatiivse diskursuse tugevnemine mõlema rühma – eestlaste ja venekeelsete inimeste – identiteedi säilitamiseks. Konflikt ajaloomälestiste üle oli üks peamisi pinge märke. Need sündmused aktiveerisid venekeelsete inimeste reaktiivset identiteeti, mis väljendus protestides ja tugevamas seotuses „ajaloolise kodumaaga“ (Ehala, 2008: 26-29).

Sellegipoolest lõimumine jätkus ja selle poliitika üks põhisuundi oli koolide järkjärguline üleminek eesti õppekeelele. Sujuva ülemineku tagas riigikeele kohustuslike ainete arvu järkjärguline kvootide kehtestamine erinevatel haridustasemetel. Vaatamata esialgsetele raskustele tunnistas 2017. aastaks juba 78 protsenti venekeelsetest lapsevanematest, et eesti keele oskus parandab karjäärivõimalusi (Tikk, 2021: 25). Kuigi integratsioonipoliitika on

läbinud erinevaid etappe 34 aasta jooksul pärast Eesti taasiseseisvumist, ei ole selle vajalikkust kunagi kahtluse alla seatud. Muutused välispoliitilises keskkonnas, eelkõige konflikti puhkemine Ukrainas 2014. aastal, olid lisamotivatsiooniks selle poliitika jätkamiseks ja tugevdamiseks.

Nende muutuste oluliseks tagajärjeks oli see, et kuigi teatud integratsiooninäitajad paranesid, jäi märkimisväärne osa venekeelse elanikkonna osalemisest ühiskonnaelus piiratuks. Sellegipoolest on keelebarjäär endiselt oluline takistus integratsioonile. Kuigi Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2023. aastal näitas, et eesti keele oskus on venekeelsete seas paranenud, jõudes aktiivse keeleoskuse tasemeni 46% vastanutest (Voog et al., 2023: 8).

Oluline aspekt venekeelse elanikkonna suhtumises integratsioonipoliitikasse on selle mõju identiteedi kujunemisele. Eestis mängib venekeelne meedia olulist rolli vähemusrühvuse identiteedi kujunemisel läbi spetsiifiliste kodakondsus- ja identiteedipraktikate loomise (Polynin, 2023: 8-10). Polynin märgib, et venekeelne meedia rõhutab sagedamini pigem kohalikku kui rahvuslikku identiteeti, fikseerides keelelõhet ja tugevdades seeläbi piirkondlikke erinevusi (Polynin, 2023: 10).

2.4 Venekeelse vähemuse identiteet

Täiendavalt eelmainitud aspektidele kinnitab lõimumismonitooring, et integratsioon ei seisne üksnes assimilatsioonis, vaid hõlmab hübriididentiteedi kujunemist, kus Eesti riiklus muutub kõigi rühmade ühiseks raamistikuks (Voog et al., 2023: 21-25). Eesti venekeelse vähemuse identiteedi kujunemise protsessi iseloomustab märkimisväärne sisemine mitmekesisus, mis tuleneb demograafilistest, sotsiaalsetest ja välispoliitilistest teguritest. Integratsiooni nähakse kui Eesti ühiskonna morfogeneetilist ümberkujundamist, milles kultuurilised ja sotsiaalsed interaktsioonid mängivad uute struktuuride kujunemisel võtmerolli (Voog et al., 2023: 29). Selles kontseptsioonis tuvastatakse venekeelse elanikkonna seas mitmeid identiteedimustreid. Nii iseloomustab täielikult lõimunud tüüpi (18%) kõrge majanduslik aktiivsus, kindel eesti keele oskus ja tugev eesti identiteet. Lokaalselt lõimunud patrioot (23%) näitab tugevat piirkondlikku identiteeti ja mõõdukat majanduslikku aktiivsust. Pragmaatiliselt lõimumistüüpi (17%) iseloomustab hea kohanemine Eesti ühiskonnaga, mõõdukas samastumine Eesti identiteediga ning pigem neutraalne hoiak riigi suhtes, kuigi ollakse kultuuriliselt aktiivne ja poliitiliselt vähem kaasatud. Märkimisväärse osa elanikkonnast moodustab aga osaliselt

lõimunud, hääletust negatiivne tüüp (15%), kellel on küll Eesti kodakondsus ja keeleoskus, kuid kelle usaldus riigi ja toetuse Ukrainale on madal. Lõpuks, lõimumata või väga nõrgalt lõimunud (28%) klastrisse kuuluvad inimesed, kelle majanduslik ja sotsiaalne toimetulek on kehv ning suhtumine Eesti riiki on valdavalt negatiivne; suur osa neist omab määratlemata või Venemaa kodakondsust (Voog et al., 2023: 30).

Teatud roll venekeelse vähemuse enesemääratlemisel põhineb kultuurilisel seosel Venemaaga. Andmete kohaselt väidab 55,4% noortest ja 83,4% vanematest venekeelsetest Eesti elanikest, et vene kultuur ja keel seovad neid Venemaaga suurel määral. Samas on selle rühma territoriaalne identiteet selgelt Eestile orienteeritud: 58,4% venekeelsetest elanikest peab Eestit oma ainsaks kodumaaks, noorte seas ulatub see näitaja 80%. Samas ei pea enamik venekeelsetest inimestest Venemaad oma huvide poliitiliseks esindajaks, vaatamata kultuuriliste sidemete säilitamisele (Kallas, 2016: 12-15). Nende faktide põhjal järeldeb Kallas, et hoolimata tugevatest kultuurilistest sidemetest Venemaaga, näitavad venekeelsed inimesed nõrka territoriaalset ja poliitilist sidet Venemaaga. Eriti distantseerunud Venemaast on noorem, nõukogudejärgses Eestis üles kasvanud põlvkond, mis seab kahtluse alla "Vene maailma" poliitika tõhususe (Kallas, 2016: 17).

Väidet, et venekeelsete inimeste identiteet jääb vastuoluliseks, kinnitavad ka uuemad uuringud. Hoolimata märkimisväärsest kultuurilisest sidemest vene keele ja pärandiga, toetab vaid väike osa Venemaa poliitikat ja Vladimir Putinit isiklikult. Näiteks kiidab Venemaa välispoliitikat heaks vaid 15% venekeelsetest vastajatest, samas kui 54% pooldab koostööd nii Lääne kui ka Venemaaga, eelistades neutraalsust ja distantseerudes poliitilistest poolustest (Krumm et al., 2023: 7-8).

2.5 Välispoliitiliste tegurite mõju identiteedile

Sõda Ukrainas on mõjutanud oluliselt Eesti venekeelse elanikkonna identiteeditaju, süvendades kuuluvuse ja poliitilise enesemääratluse küsimusi. Eesti integratsiooni 2023. aasta monitooringu tulemuste kohaselt märkis 43% venekeelsetest elanikest, et sõda on ajendanud neid selgelt määratlema oma kuuluvust Eestisse ja Läände. See mõju oli eriti tugevalt väljendunud 15-29-aastaste noorte seas, kus see näitaja ulatus 58 protsendini (Voog et al., 2023: 124-129).

Teine allikas rõhutab, et sõda suurendas Eesti venekeelse kogukonna polariseerumist, mis väljendub Venemaa kui „olulise teise“ emotsionaalses tajumises. Selle tulemusena on vene etnilist kultuuri hakatud tajuma kriitiliselt, eriti Tallinna venekeelsete elanike seas, samas kui Narvas on säilinud suurem kultuuriline ja emotsionaalne side Venemaaga (Nurseitova, 2023: 49-55). Nagu ka teistes valdkondades, on suhtumine Eesti julgeolekupoliitikasse venekeelsete noorte seas erinev vastavalt Eesti või Venemaaga samastumise tasemele. Need, kes samastuvad Eestiga, kalduvad toetama julgeolekupoliitikat ja sõjaväeteenistust, „vahepealsed“ vastajad võtavad kohandatud neutraalse positsiooni ning grupi esindajad tugeva kultuurilise seosega Venemaaga näitavad võõristust ja skeptilisust (Lumijõe, 2018: 62-64).

Venemaa välispoliitika „välismaa kaasmaalaste“ suhtes on viimastel aastakümnetel olnud keeruline strateegia, mis ühendab endas pehme jõu, kultuuridiplomaatia ja instrumentaalse transnatsionalismi elemente. Vaatamata jõupingutustele luua riikidevaheline „vene maailm“, on selle poliitika tajumine Eesti venekeelsete elanike poolt jätkuvalt vastuoluline ja näitab nõrka seost kultuurilise ja poliitilise identiteedi vahel (Kallas, 2016: 18).

Vaatamata sümbolsete ressursside - keel, kultuur, meedia - olemasolule ei ole Venemaa suutnud pakkuda veenvat alternatiivi enamikule venekeelsetele elanikele Eestis. Selle asemel on Euroopa Liit osutunud atraktiivsemaks poliitilise ja sotsiaalse stabiilsuse allikaks ning Eesti integratsioonipoliitikat tajutakse kõigi oma puuduste juures legitiimsemana. Venekeelne elanikkond jääb passiivseks just seetõttu, et venekeelsed inimesed ei usu nii Venemaa kui ka Eesti poliitika siirusesse, kuid teevad pragmaatilise valiku Euroopa Liidu stabiilsuse ja võimaluste kasuks (Nielsen & Pääbo, 2015: 142-145).

2.6 Teine maailmasõda ja vähemuse kollektiivne mälu

Teise maailmasõja mälestus on oluline osa Eesti venekeelse vähemuse kollektiivsest identiteedist ja peegeldab tänapäeva Eesti ühiskonnas konkureerivaid vastuolulisi ajaloolisi narratiive. Üldise arusaama kohaselt eksisteerivad Eestis kaks paralleelset mälurežiimi. Üks on ametlik eestimaine, mis keskendub ohvritele ja tragöödiale, ja venekeelne, mis keskendub võidu tähistamisele ja nõukogude mineviku ülistamisele. Eesti jaoks tajutakse Teist maailmasõda kui väljastpoolt peale surutud traagilist kogemust, kus eestlased sattusid kahe totalitaarse režiimi vahelisse konflikti (Pääbo, 2015: 2).

Nõukogu tõlgendus sõjast rõhutas nõukogude rahva kangelaslikkust ning surus alla alternatiivsed narratiivid repressioonidest ja okupatsioonist. Pärast Eesti taasiseseisvumist 1991. aastal vaadeldi ametlikku historiograafiat ümber ja sõda nähti rahvusliku tragöödia kontekstis, kus eestlased olid sunnitud võitlema üksteise vastu erinevate poolte armeedes (Pääbo, 2015: 3-4). Hoolimata katsetest kollektiivset mälu ühtlustada, on mälestuspraktikad Eestis endiselt jagunenud: 8. mai ametlikud üritused toimuvad leina õhkkonnas, samas kui 9. mail korraldavad venekeelsed inimesed pronkssõduri mälestusmärgi juures suuremahulisi üritusi, mida paljud eestlased tajuvad Venemaa pehme võimu demonstreerimisena (Pääbo, 2015: 6-7). Tuleb märkida, et pärast Venemaa täielikku sissetungi Ukrainasse 2022. aastal keelati pronkssõduri monumendi juures massiüritused - sellest ajast alates on seal lubatud ainult individuaalsed külastused, et väljendada austust või mälestust.

Kollektiivse mälu uus tõlgendus ei ole Eesti venekeelse vähemuse seas valdav. Märkimisväärne osa venekeelsest elanikkonnast hoiab kinni narratiivist, mis pärandab nõukogude traditsiooni, mille järgi heroiseeritakse Suurt Isamaasõda ja tuuakse esile Punaarmee vägitegusid. See lähenemine väljendub 9. mai tähistamises pronkssõduri mälestusmärgi juures, mida peetakse nõukogude mineviku ja fašismi üle saavutatud võidu sümboliks. Selliseid pidustusi ei iseloomusta mitte ainult nõukogude sümbolite kasutamine, vaid neid toetab ka tänapäeva Venemaa riik, kasutades sõjas saavutatud võitu vahendina, et tugevdada mõju venekeelsete kogukondade üle väljaspool Venemaad (Nekoliak, 2017: 21-22).

Lisaks meediakontekstile on narratiivide kujundamisel oluline tegur Eesti riigi poliitiline tegevus, mis on suunatud nõukogudeaegsete mälestusmärkide demonteerimisele või ümberpaigutamisele, mida paljud venekeelsed inimesed tajuvad ohuna oma identiteedile ja püüdena ajalugu revideerida. Uuringu kohaselt tajub 67% venekeelsetest elanikest selliseid võimuorganite meetmeid negatiivselt, nähes neis katset kustutada kollektiivne mälu, mis tugineb nende kogukonna ajaloolisele kogemusele (Krumm et al., 2023: 20).

Eelkõige on Krimmi annekteerimisele ja Ukrainas puhkenud sõjale järgnenud sündmused viinud ajaloonarratiivide polariseerumiseni ning Venemaa kui kultuuripartneri ja ohuallika tajumise tugevnemiseni. See on omakorda mõjutanud venekeelse elanikkonna ajaloolise mineviku taju ja mälu. (Nurseitova, 2023: 44-46). Seega on Teise maailmasõja mälu kujunenud dünaamiliseks väljakutseks, kus põimuvad poliitilised, kultuurilised ja emotsionaalsed tegurid.

2.7 Sõjamälestusmärgid ja identiteedikonfliktid Eestis

Lähtudes eelnevalt käsitletud kontekstist, on vaja käsitleda sõjamälestusmärkide rolli täpsemalt. Mis on mälestusmärgid ja millist eesmärki nad täidavad? Sellele küsimusele annab hea vastuse Kattago, kes väidab, et mälestusmärgid ei kajasta mitte ainult mineviku mälestust, vaid loovad ka platvormi mineviku sidumiseks tulevaste põlvkondadega. Mälestiste kaudu võib Teist maailmasõda vaadelda kui müütilist sündmust, mis määratles rahva identiteeti (Kattago, 2009: 152-154).

Kõige olulisemaks nõukogude sõjamonumendiks Eestis võib nimetada pronkssõdurit. 2007. aasta sündmused, mille käigus viidi monument avalikust ruumist sõjaväekalmistule, tõid Eesti ühiskonnas kaasa erinevaid tõlgendusi. Sellele eelnesid erinevad arusaamad mälestusmärgist: enamiku venekeelsete elanike jaoks sümboliseeris see monument võitu natside Saksamaa absoluutse kurjuse üle, samas kui enamiku eestlaste jaoks oli see monument mälestusmärgiks nõukogude okupatsioonist (Kattago, 2009: 157). Monumendi ümberpaigutamist Eesti ametivõimude käsul tajuti kui katset asendada võidumüüti universaalse leinaga. Samas marginaliseeris ümberpaigutamine automaatselt olulise osa venekeelse vähemuse positsiooni: selles keskkonnas loodud ideoloogiline narratiiv asendus individuaalse leinaga (Kattago, 2009: 159-161).

Pronkssõduri ümberpaigutamist tajuti ohuna nii Eestis elavate venelaste kui ka eestlaste identiteedile, mis tugevdas mõlemas kogukonnas konservatiivseid ja reaktiivseid tendentse (Ehala, 2008: 7). Ehala töös esitatud andmeid kokku võttes võib väita, et pronksiöö sündmuste järel on venekeelsete inimeste seas suurenenud integratsioonivastased suundumused. Selles mõttes võib mälestusmärgi ümberpaigutamist vaadelda kui venekeelsete väljakujunenud narratiivide tunnustamisest keeldumist Eesti ühiskonnas. Tulemuseks oli kasvav usaldamatus integratsiooni ja ametliku mälu poliitika suhtes (Ehala, 2008: 6-16).

2007. aasta sündmused ei olnud üksikjuhtumiks, vaid toimusid osaliselt Eesti riigi mälu poliitika sümboolse ümberkujundamise strateegia mõjul. Nõukogude mälestusmärgid olid avalikus ruumis liiga silmapaistvad alternatiivse narratiivi objektid (Brüggemann & Kasekamp, 2008: 430). Venekeelse vähemuse kultuuriline vastupanu oli osaliselt tingitud sellest, et nõukogude mälestusmärgid olid nende jaoks kuuluvuse ja ajaloolise legitiimsuse sümbolid (Brüggemann & Kasekamp, 2008: 438).

Produktiivse dialoogi puudumine ja narratiivide teineteist välistavad seisukohad viisid konfliktini. Eesti riigi poliitikat ei saa aga tajuda venekeelse vähemuse eesmärgipärase rõhumisena. Samas kirjutises väidetakse, et eestlased näevad end endiselt vähemuse positsioonis, kes peab end kaitsma suure ja agressiivse Venemaa eest, kuhu kuuluvad ka kohalikud venekeelsed inimesed (Brüggemann & Kasekamp, 2008: 440-441).

Varasemad suundumused nõukogudeaegsete mälestusmärkide eemaldamiseks avalikust ruumist on jätkunud tänaseni. Pärast Venemaa täiemahulise sissetungi algust Ukrainasse sai kompromiss mälupoliitikas võimatuks. Kaasaegne Venemaa režiim kasutab nõukogude „suurt võitu“ impeeriumi narratiivi legitimeerimise vahendina. Sama režiim loob järjepidevuse õiglase „Suure Isamaasõja“ ja Ukraina sõja vahel. Seega tähendaks igasugune kompromiss mäluküsimuses Eestis vaikimisi Vene vägede tegevusega nõustumist ja keeldumist Ukrainat igakülgsest toetada.

2.8 Teoreetilise ja kontseptuaalse raamistiku kokkuvõte

Esimeses ja teises peatükis esitatud informatsiooni põhjal saab luua tervikliku ülevaate kontseptsioonidest ja kontekstist, milles see uuring läbi viiakse. Teoreetilises osas seati peamised parameetrid, alates mälu sotsiaalsest olemusest kuni selle poliitilise instrumentaliseerimise ja narratiivsete struktuurideni. Kontekstuaalne osa näitas, kuidas need abstraktsed mõisted avalduvad tänapäeva Eesti kontekstis.

Intervjuude analüüsi keskne eeldus on, et vastajate mälestused ei ole spontaanselt ja individuaalselt kujundatud, vaid pigem teatud mälurežiimide raames, mis määravad mälestuste struktuuri, keele ja piire. Selles loogikas on oluline narratiivi struktuur. Intervjuusid, mida autor kavatseb kasutada andmekogumismeetodina järgmises peatükis, tasub käsitleda mitte ainult arvamuste allikana, vaid ka materjalina, milles saab jäädvustada püsivaid narratiivseid mustreid. Lisaks tuleb empiirilistes analüüsides arvesse võtta, mil määral üksikud avaldused peegeldavad kooli, meedia ja monumentide kaudu edastatavaid institutsionaalseid narratiive. Kirjeldatud pinget ametliku mälupoliitika ja venekeelse kogukonna kohalike tavade vahel mängib eeldatavasti olulist rolli. Analüüsis peaks autor mõistma, mil määral vastajad neid elemente oma mälestustes aktsepteerivad, tagasi lükkavad või ümber tõlgendavad.

Kasutades identiteeditüpoloogiat analüüsis võetakse arvesse mitte ainult seda, mida vastajad ütlevad, vaid ka nende arusaamu iseendast, oma riigist ja sotsiaalsest staatusest. Praegune poliitiline kontekst loob intervjuudele teatava tausta. Analüüsis tuleks arvesse võtta, kuidas uued välispoliitilised arengud muudavad sisemisi arusaamu minevikust ja kollektiivsest kuuluvusest ning millised kujutlused on nendest muutustest hoolimata vastupidavad.

3. Metoodika

3.1 Uurimisstrateegia ja meetodid

Käesoleva töö eesmärk oli uurida, kuidas venekeelse elanikkonna kollektiivne mälu Teise maailmasõja kohta kujuneb ja suhestub identiteediga. Selle eesmärgi saavutamiseks töötati välja kvalitatiivne uurimisstrateegia. Kvalitatiivsus tähendab siinkohal konkreetseid tähendusi, mida inimesed omistavad oma arusaamale teatavatest sündmustest. Selles mõttes on uurija ülesandeks mõista maailma uuritava isiku subjektiivsest vaatepunktist (Lepik et al., 2014).

Antud uurimistöös otsustati kasutada poolstruktureeritud intervjuud, et intervjuerijal oleks võimalus esitada täpsustavaid ja täiendavaid küsimusi. Kuna käesolev bakalaureusetöö põhineb kvalitatiivsel lähenemisviisil, mille raames uuritakse mälestusi, tõlgendusi ja narratiivide tähendusi, kasutatakse praktilises osas induktiivse analüüsi loogikat. Induktiivse analüüsi loogika all mõistetakse üleminekut eriliselt üldisele: öeldu põhjal eristatakse teatud teemad ja klastrid, mida seejärel kasutatakse analüüsimiseks.

Poolstruktureeritud intervjuude raames eristati kindlad teemablokid (intervjuukava koos küsimuste näidetega asub *lisas I*). Intervjuud algasid neutraalsete sissejuhatavate küsimustega – näiteks perekonna mälestuste kohta Teise maailmasõja kontekstis – ning seejärel järgnesid sisukamad küsimused, mis puudutasid narratiivide ja mälestuspäevade hindamist ja suhtumist nendesse.

Kõik intervjuud viidi läbi vene keeles. Selline valik oli tingitud asjaolust, et vene keelt kõnelevatele vastajatele on emakeel mugavam vahend mõtete ja mälestuste väljendamiseks. Lisaks võib Eesti lõimumismonitooringu 2023 andmetel eesti keele oskus selle kogukonna esindajate seas olla üsna erinev, mis mõjutas samuti otsust viia intervjuud nimelt läbi vene keeles. Intervjuude keskmine pikkus oli 15–25 minutit.

3.2 Valim

Uuringus osales 15 inimest, kes kõik kuuluvad Eesti venekeelsesesse elanikkonna hulka. Venekeelse elanikkonna all mõeldakse inimrühma, kelle emakeel või peamine suhtluskeel on vene keel. Valimikriteeriumiks oli ka asjaolu, et osalejad olid sündinud Eesti territooriumil

(Nõukogude okupatsiooni ajal või iseseisvas vabariigis) või elanud riigis üle kümne aasta. Geograafiliselt jagati valim kolmeks rühmaks – Tallinn, Tartu ja Narva (kolm suurimat linna Eestis). Osalejate vanus, sugu ja sotsiaalne staatus ei ole avaldatud täieliku anonüümsuse tagamise tõttu.

Osalejad valiti lumepallimeetodil: esialgsed osalejad soovitasid oma tuttavaid, sõpru või pereliikmeid, kes võiksid olla huvitatud intervjuus osalemisest. Allpool on esitatud tabel lõpliku valimiga. Igaühele anti anonüümsuse tagamiseks unikaalne numbriline tähtkood. Koodi moodustati järgmise põhimõtte alusel: esimene number tähistab linna (1 – Tallinn, 2 – Tartu, 3 – Narva), millele järgnevad kaks juhuslikku tähte ja neli juhuslikku numbrit.

Oluline on rõhutada, et uuring ei pretendeeri statistilisele representatiivsusele, kuna selle eesmärgiks oli välja tuua ja analüüsida peamisi tähendusi ja narratiive, mitte teha üldistavaid kvantitatiivseid järeldusi. Samas on saavutatud tähendusrikkus: juba 15 intervjuu piires hakkasid teemad, väljendused ja narratiivide struktuurid stabiilselt korduma, mis muudab valimi analüüsi ülesannete täitmiseks piisavaks.

Allpool on esitatud tabel osalejate koodide, nende elukoha ja kodakondsuse näitajatega. Kodakondsuse avaldamine ei olnud intervjuus osalemise kohustuslik kriteerium, seetõttu eelistasid mõned osalejad seda mitte avaldada (tabeli puhul on sellised juhtumid märgitud kui ND – No Data). Osalejad, kelle kodakondsus on märgitud kui „muu“, on nõukogudejärgsete riikide kodanikud, kellest kolmveerand on Venemaa kodanikud.

Tabel 1. Vastajate andmed

Respondendi kood	Elukoht	Kodakondsus
1NI2326	Tallinn	Muu
2BL7015	Tartu	Muu
3AB2876	Narva	Eesti
3BF2195	Narva	Eesti

2IL0376	Tartu	ND
2KA4872	Tartu	Eesti
1MA7640	Tallinn	Muu
1AG0569	Tallinn	Eesti
2MR8307	Tartu	ND
1SL9213	Tallinn	Eesti
3TI0584	Narva	Eesti
3SO4910	Narva	Muu
1VA3295	Tallinn	Eesti
2MN2058	Tartu	Eesti
3JU0917	Narva	ND

Allikas: Autori koostatud.

3.3 Andmete kogumine ja analüüs

Käesolevas bakalaureusetöös kasutatud intervjuud viidi läbi üldjuhul silmast silma, välja arvatud kaks, mis toimusid telefoni teel. Koos intervjuukutsega selgitas antud uurimistöö autor osalejatele uuringu eesmärgid, andmete säilitamise korda ja anonüümsuse tagamise põhimõtteid. Sama infot korduti ka sissejuhatavas kõnes enne vestluse algust.

Kõik intervjuud salvestati osalejate nõusolekul diktofonile. Osalemise kohustuslikuks tingimuseks oli nõusolek intervjuu salvestamiseks ja transkriptsiooni hoidmiseks analüüsi läbiviimise eesmärgil. Osalejad kinnitasid oma nõusoleku, allkirjastades informeeritud nõusoleku vormi. Osalejaid teavitati, et kõik helisalvestised ja transkriptsioonid kustutatakse pärast bakalaureusetöö kaitsmist – 02.06. 2025. Selles vormis selgitati täiendavalt intervjuu

läbiviimise põhimõtteid ning teabe kogumise ja säilitamise korda (nõusoleku vorm asub *lisa* 2).

Intervjuude transkribeerimiseks kasutati automaatse transkribeerimise funktsiooni Microsoft Wordi veebiversioonis, mis on autorile kättesaadav Tartu ülikooli litsentsi alusel. Transkriptsioonide korrektsuse kontrollimiseks korrigeeris ja kontrollis autor käsitsi teksti täpsust. Analüüs põhines avatud kodeerimisel, milles eraldati tähenduslikud teemaplokid ja omistati intervjuueeritavate vastustele kindlad kategooriad. Seetõttu pidi autor andmekogumise protsessi jagama kolmeks etapiks. Esimeses etapis loeti transkriptsioone tähelepanelikult läbi ja märgiti esimesed klastrid. Teine etapp seisnes korduvate teemade ja mustrite väljatoomises eraldi Exceli tabelisse (vt *Lisa* 3). Kolmandas etapis moodustati temaatilised klastrid, mida hiljem kasutatakse analüüsi peatükis. Vastuolulised koodid (mille tähendus jääb küsimuseks) märgiti edasiseks täiendavaks kontrollimiseks.

3.4 Uurimuse piirangud

Potentsiaalsete osalejate otsimise käigus puutus autor kokku probleemiga, et paljud venekeelsed inimesed ei soovinud rääkida poliitilistel teemadel. Just integratsioonimonitoringu klassifikatsiooni kohaselt halvasti integreeritud rühmade esindajad - üle 50-aastased inimesed ja riigikeelt ebapiisavalt valdavad inimesed (alla B1 taseme) - keeldusid osalemisest sagedamini kui teised. Reeglina viitasid nad sellele, et nad ei oska oma mõtteid sõnastada, ei taha, et nende sõnad kuskil edasi antaks, leidsid, et nende vaated „sobivad ainult perekonnaga rääkimiseks“ ja kartsid, et öeldu võib tekitada probleeme õiguskaitseorganitega.

Autori arvates on oluline rõhutada mõningaid valimiga seotud piiranguid. Eelkõige ei kogutud kahjuks andmeid osalejate vanuse kohta, mistõttu seda näitajat ei saanud järgnevasse analüüsi kaasata. Vanust ei peetud algselt valimi moodustamisel kriteeriumiks, kuna uuring keskendus eelkõige narratiivide sisule, mitte nende seosele demograafiliste muutujatega. Siiski võiks see edaspidi olla kasulik analüüsi suund. Samuti tuleks märkida, et märkimisväärsel osalejate hulgal oli kõrgharidus omandamas või juba omandatud (seda tegurit ei täpsustatud otseselt, kuid mainis peaaegu pool vastanutest).

Selle uuringu üheks nõrkuseks võib pidada ka osalejate ebapiisavat arvu. 15-liikmeline valim sobib kvalitatiivsele uuringule, kuid nende osalejate vastustel põhinevaid järeldusi ei saa üle kanda kogu Eestis elavale venekeelsele elanikkonnale.

Uuringu tulemusi mõjutab ka analüüsi subjektiivsus: kodeerimine põhines autori arusaamal öeldust ja teine uurija võiks sama andmekogumi põhjal tuua esile teisi teemasid või asetada rõhu teistele aspektidele. Kuigi arusaam oli subjektiivne, püüdis autor osalejate sõnu objektiivselt tõlgendada, kontrollides ja võrreldes koode tekstiga mitmes etapis.

Intervjuude tekstid olid algselt salvestatud vene keeles, kuid analüüs viidi läbi eesti keeles. Tõlkimisel võivad mõned väljendid osaliselt moonutada sõnastust või tähenduse nüansse, hoolimata autori pingutustest säilitada sisu täpsust. Samas kompenseerib seda riski autori hea mõlema keele oskus ning selge kodeerimissüsteemi kasutamine, mis võimaldab luua stabiilseid kategooriaid.

Mõned osalejad võtsid intervjuu küsimusi vastu läbi praeguste poliitiliste sündmuste prisma, sealhulgas Venemaa agressiooni Ukraina vastu. Autori hinnangul võis see põhjustada enesetsensuuri või suuremat ettevaatlikkust intervjueritavate väljendustes. Selline subjektiivne tunne tekkis autoril umbes 3–4 intervjuus. Nende mõjude minimeerimiseks töötati ettevalmistusprotsessis välja võimalikult neutraalsed küsimused, mis sageli erinesid nendest, mida võiks kasutada ametlikus suhtluses. Küsimused jätsid ruumi erinevatele tõlgendustele, ilma hinnanguid kehtestamata või õigeid või „oodatud“ vastuseid eeldamata.

4. Analüüs

See peatükk põhineb intervjuude transkriptsioonide kodeerimise tulemustel. Analüüsi käigus õnnestus autoril välja tuua 7 peamist klastrit, millest igauhele on käesolevas peatükis pühendatud eraldi alapeatükk. Peamised teemad, mis aitavad autoril uurimisküsimustele vastata, on järgmised: perekonna mälestused, suhtumine mälestuspäevadesse, suhtumine monumentidesse, Teise maailmasõja sündmuste tajumine, suhtumine Nõukogude Liitu üldiselt ja selle rolli Eestis, narratiivi kujunemine, teabeallikad.

4.1 Perekondlik mälu

Igas intervjuus küsiti perekonna mälestuste kohta: kas intervjuueeritav teab midagi oma perekonnaliikmetest, kes kannatasid või osalesid Teises maailmasõjas. Respondentide vastustele anti kateegooriad nullist kaheni. Null tähistab selget teadmatust või perekonna mälestuste puudumist, üks tähistab piiratud teadmisi oma perekonnaliikmete kohta kõnealusel ajaperioodil ja kood kaks tähistab täielikku arusaamist oma perekonnaliikmete rollist nendes sündmustes, koos suutlikkusega selgelt meenutada mõnda lugu.

Tüüpiline näide null-koodiga vastusest oli vastajal 2IL0376: „*Kahjuks ma ei tea väga palju. Vanemate juttude järgi oli minu suguvõsas nii sakslasi kui ka venelasi, aga üksikasju ma teada ei saanud*“.

Ühe-koodiga vastuseks oli näiteks respondendi 3AB2876 vastus: „*Jah, nii isa kui ka ema poolt. Kõik sugulased on juba neljandas põlvkonnas – vanavanaemad, vanaisad ja nende vanemad. Ma tean neist üsna vähe, aga tean, et enamik neist võttis osa sõjategevusest ja umbes pooled neist ei elanud sõja lõpuni*“.

Koodiga 2 võib kirjeldada vastaja 1NI2326 vastust: „*Terve minu sugupuu on pärit Valgevenest, peamiselt Valgevene lääneosast. Kõik mälestused, mis mulle on edasi antud, on seotud just selle piirkonnaga. Mis puutub sugulastesse, kes elasid Teise maailmasõja ajal, siis isapoolsetest sugulastest tean vähe, aga emapoolsetest võin öelda, et minu vanaisa oli kuulipildur Nõukogude armees, võitles Valgevenes, sai haavata. Tal on nii juubeli- kui ka sõjateenetemärgid. Minu vanavanaema elas nii Poola okupatsiooni ajal kui ka Saksa okupatsiooni ajal ja loomulikult ka Nõukogude Liidu ajal*“.

Kodeerimise tulemus näitab, et kolme intervjueeritava puhul täielikult puuduvad perekonna mälestused ja teadmised oma perekonna ajaloost, kaheksal on pinnapealsed mälestused ja enam-vähem üldine arusaam sellest, kes osales ja millistes sündmustes, ning ainult neli vastajat suutsid rääkida enam-vähem üksikasjalikke lugusid oma esivanemate elust sel ajal.

Osalejad ei nimetanud põhjust, miks neil puuduvad üksikasjalikud teadmised oma perekonna kohta, kuid paljud neist väljendasid kahetsust, et ei ole võimalik saada täielikumat teavet oma perekonnaliikmete kohta.

Paljud osalejad avaldavad kahetsust, et neil ei olnud aega rääkida sugulastega, kes olid Teise maailmasõja sündmused kogenud. See on oluline sotsiaalkultuuriline osa: mälu edasiandmine eeldab teatud institutsionaalseid mehhanisme - perekondlikke, hariduslikke, meediakanaleid. Keskkonnas, kus ei olnud sellistele mälestustele riiklikku toetust ega stabiilseid perekondlikke kanaleid nende edastamiseks, kippusid mälestused kas killustuma või üldse tõrjutud olema.

4.2 Mälestuspäevad

Teise maailmasõja mälestuste ja sündmuste tõlgendamise uurimiseks oli oluline selgitada välja vastajate arusaamu ja suhtumist selle perioodiga seotud mälestuspäevadesse. Siin tõi autor esile kaks kuupäeva: 8. mai ja 9. mai. Mõlemad kuupäevad olid algselt seotud natsi-Saksamaa kapitulatsiooni aastapäevaga, kuid nüüd on nende tähendus oluliselt muutunud ja need on praegu seotud erinevate narratiividega. Traditsiooniliselt seostatakse 9. maid „Suure Võiduga“ ja see on tänapäeva Venemaal tähtis püha, samal ajal kui 8. maid tunnustakse enamikus tänapäeva Euroopa riikides sõjas langenute mälestuspäevana.

Selle teema praktiline uurimine hõlmas mitmeid küsimusi, mis olid seotud suhtumisega nendesse kahe mälestuspäeva. Kodeerimisel anti mõlemale koodile ühesuguse skaala: kus -1 tähistab negatiivset suhtumist, 0 neutraalset või segatud suhtumist, 1 kergelt positiivset suhtumist ja 2 äärmiselt positiivset suhtumist, mille puhul antud kuupäev on vastajale väga oluline.

Esimene järeldus, mida võib teha, on see, et suhtumine 9. maisse on palju polariseeritum kui 8. maisse. Peaaegu kõik vastajad on kas selgelt positiivsel või avalikult negatiivsel seisukohal.

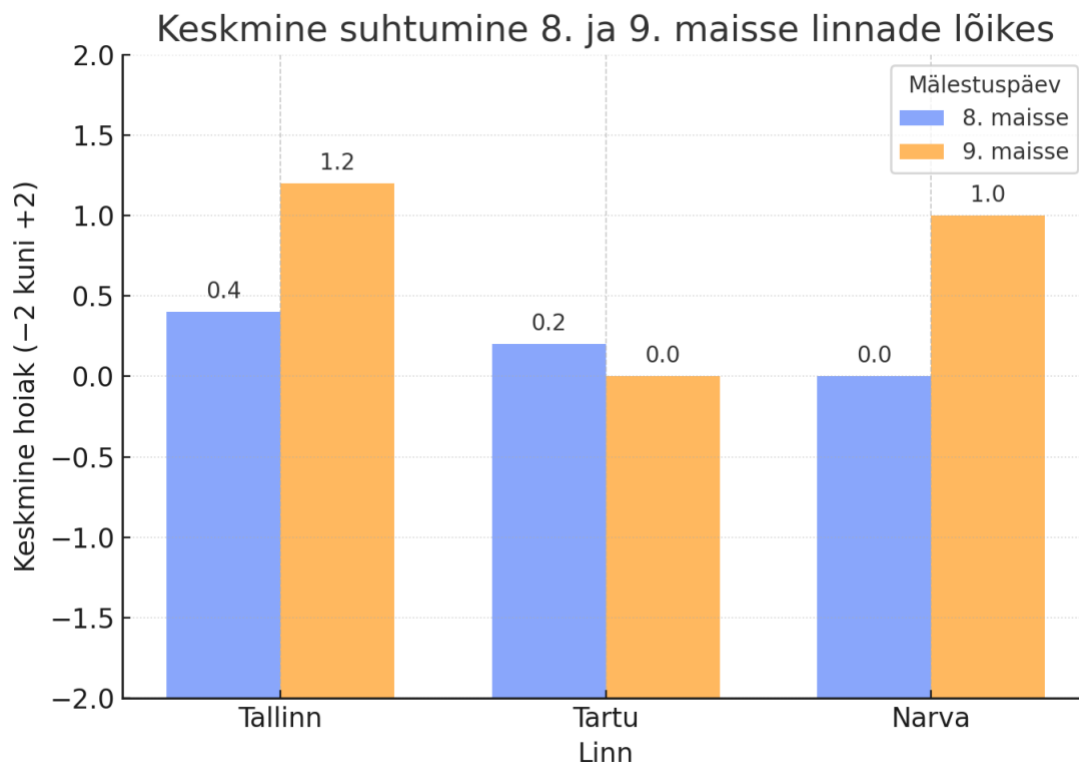

Kuigi positiivne suhtumine on ülekaalus – 10 inimest rõhutasid selle kuupäeva tähtsust, väljendasid neli vastajat negatiivset suhtumist 9. maisse:

„See püha on Venemaa režiimi poolt omastatud, selle idee on tugevalt moonutatud. Ma leian, et seda tähistada on ebaõige. Samas ma saan aru inimestest, kes tähistavad seda päeva kui rahu päeva, päeva, mis meenutab, et sõda ei tohi olla“ – 2BL7015.

8. mai suhtes on vastajate suhtumine kas mõõdukalt positiivne, neutraalne või puudub üldse. Negatiivse suhtumise 9. maisse ja positiivse suhtumise 8. maisse vahel ei ole märgata mingit seost. Paljud osalejad, kelle jaoks 9. mai on endiselt oluline päev, väljendasid samal ajal austust 8. mai vastu ja mõistmist selle tähistamise põhjuste suhtes.

„Ma tean, et Euroopas tähistatakse 8. maid ajavahest tingitud erinevuse tõttu. Ma suhtun sellesse austusega, kuid meie peres ei tähistata aktiivselt ei 8. ega 9. maid – lihtsalt austus ajaloo vastu“ – 1MA7640.

Joonis 1. Suhtumine mälestuspäevadesse.

Allikas: Autori koostatud. Arvutused tehtud iseseisvalt, visualiseeritud ChatGPT abil.

Piirkondliku analüüsi põhjal on võimalik järeldada, et suhtumine mälestuspäevadesse erineb oluliselt sõltuvalt vastajate elukohast. Tartus oli suhtumine 9. maisse kõige neutraalsem: vastajate hulgas oli nii neid, kes tajuvad „Võidupüha“ positiivselt kui ka neid, kes suhtuvad sellesse mälestuspäevasse selgelt negatiivselt, mille tulemusel langes linna keskmine näitaja nullile. Narvas seevastu on suhtumine 9. maisse tugevalt positiivne, mis peegeldab nõukogude narratiivi stabiilsust sõja kohta. Samas ei tajuta 8. maid Narvas olulise kuupäevana - vastajad ei kritiseeri seda, kuid ei omista sellele ka sümboolset väärtust. Tallinnas on olukord kõige mitmekihilisem: siin on suhtumine 9. maisse isegi positiivsem kui Narvas. Erinevalt Narvast tajutakse 8. maid ka siin aktsepteeritava ja austusväärse mälestuspäevana. See võib viidata suuremale tundlikkusele Euroopa kollektiivse mälu vormide suhtes ja sõja narratiivse tajumise „hübriidse“ mudeli olemasolule.

Lisaks suhtumisele kuupäevadesse hõlmas analüüs ka mälestuste praktikaid. Nende kirjeldamiseks kasutati skaalat 0 kuni 2 – täielikust puudumisest kuni regulaarse osalemiseni mälestusega seotud avalikes ja eraüritustes. Paljud vastajad mainisid, et 9. mail viivad nad lilled mälestusmärkidele või sõjaväekalmistutele, kuid ei osale avalikes üritustes, nagu marsid, kontserdid, kuna tajuvad neid sobimatuks. Analüüsi tulemuste kohaselt ei kuulu ükski osaleja aktiivse avaliku tähistamise kategooriasse. 5 osalejat ei tähista 9. maid üldse, mis on täielikult kooskõlas nende negatiivse suhtumisega sellesse kuupäeva. Ülejäänud 10 piirdub rahuliku mitteametliku osalemisega perekonna või lähedaste ringis. Seda tüüpi rahulik ja perikeskselt privaatne lähenemine kajastub ka järgmises intervjuueeritava vastuses:

„Jah, tähistame, aga väga rahulikult. Perekonnaringis. Ilma... kuidas öelda... ilma rõõmuta, ilma karjumiseta, ilma kõige sellela. Võime vaadata filmi, koguneda lähedastega, meenutada. See ei ole pidu – see on minu jaoks leinapäev,“ – 3JU0917.

4.3 Monumendid ja mälestusmärgid

Teise maailmasõjaga seotud monumendid on olulised, kuna need ei ole ainult mälestusobjektid, vaid ka aktiivse mälestamise objektid. Suur osa neist monumentidest püstitati Nõukogude okupatsiooni ajal ja need peegeldavad Nõukogude mäluarežiimi, mis on vastuolus tänapäeva Eesti mäluarežiimiga. Selle klatri raames küsiti respondentidelt nende üldist suhtumist Teise maailmasõja mälestusmärkidesse, eelkõige Nõukogude armee mälestusmärkidesse. Võimaluse korral täpsustati ka nende arvamust Eesti riigi poliitika kohta

selles valdkonnas, eelkõige Nõukogude mälestusmärkide lammutamise ja nende alla maetute ümbermatmise kohta ametlikele kalmistutele.

Kodeerimine toimus sama skaala alusel – -1 kuni 2 – ja kajastas vastajate üldist suhtumist teemasse. 7 vastajat väljendasid neutraalset suhtumist mälestusmärkidesse. Mõned neist ütlesid, et mõistavad Eesti riigi tegevust, kuid ükski neist ei väljendanud selget toetust sellele poliitikale. 4 vastajat väljendasid mõõdukalt positiivset suhtumist monumentidesse. See põhineb veendumusel, et mälestusmärgid on osa ajaloost ja neid ei tohiks eemaldada. Ülejäänud 4 osalejat rõhutasid tugevat emotsionaalset sidet mälestusmärkidega ja vajadust neid säilitada sõltumata poliitilisest kontekstist.

Näide nullkoodist: *"Suhtun rahulikult. Mälestusmärk on osa ajaloost. Ma näen selles pigem konteksti mõistmise allikat kui 'heakskiidu' või 'mitteheakskiidu' objekti"* – 3SO4910.

Näide koodist kaks: *„Ma olen oma riigis väga pettunud. Nagu peaks olema demokraatia, aga tegelikult pole ei sõnavabadust ega tegevusvabadust. Minu jaoks on mälestusmärgid meie ajaloo ja kultuuri peegeldus“* – 3BF2195.

Perekonna mälestuste olemasolu ja suhtumise mälestuspäevadesse vahel ei ole märkimisväärset seost. Intervjuude analüüs näitab, et enamik vastajaid ei seosta oma suhtumist Nõukogude Liidu mälurežiimi Venemaa praeguse agressiivse poliitikaga. Nende jaoks on mälestusmärgid pigem osa minevikust, mis ei mõjuta nende arusaama tänapäeva sündmustest.

Paljud vastajad väljendavad ambivalentset suhtumist nõukogude monumentidesse. Neil lihtsalt ei ole selget seisukohta, ei ole avalikku toetust ega avalikku kriitikat riigi poliitika suhtes. Sellist tagasihoidlikkust võib tõlgendada kui kohanemise vormi vastuoluliste narratiivide kontekstis. Paljude vastajate jaoks säilitavad mälestusmärgid oma tähenduse kui osa perekondlikust mälust. Teisalt tunnistab sama suurusega rühm siiski teema vastuolulisust tänapäeva Eesti avalikus diskursuses. Sellist ambivalentset suhtumist võib tõlgendada kui võimalust säilitada tasakaalu kahe konkureeriva mälurežiimi vahel.

4.4 Teise maailmasõja sündmuste tajumine

Järgmine klaster on seotud Teise maailmasõja sündmuste tajumisega. Enamik vastajaid ei oma põhjalikke teadmisi konflikti põhjuste ega käigu kohta. Siiski on märkimisväärsel osal vastajatest üsna terviklik arusaam sündmustest, mida nad suudavad intervjuus esile tuua.

Kõige sagedamini mainiti Holokausti, samuti natside propagandat ja muid kuritegusid – kokku 10 korda. Järgnes Poola ründamine, mida mainiti 7 korda. Viiel juhul oli juttu sõja algusest või Saksamaa rünnakust Poolale. Ainult kaks vastajat viitasid ühisele Saksa-Nõukogude rünnakule. Okupatsiooni teema tuli esile 6 korda. Tavaliselt oli selle all mõeldud üldistatud arusaam eri riikide suveräänsuse kaotamisest konflikti käigus. Viies intervjuus mainiti võitu kui olulist sündmust, mis lõpetas sõja. Rõhk ei olnud ühe või teise poole võidul, vaid just natsistliku Saksamaa kui absoluutse kurjuse sümboli hävitamist. Ülejäänud episoodid – näiteks *Lend-Lease*, operatsioon Barbarossa, liitlaste dessant Normandias – mainiti harvem, vähem kui 5 juhul.

Kangelasena nimetati kõige sagedamini Nõukogude Liitu. Neli 6 vastajast, kes seda mainisid, täpsustasid, et peavad silmas pigem nõukogude rahvast, kes nende sõnul andsid võidule suurima panuse. Samal ajal mainisid neli teist osalejat sõja kangelastena liitlaste koalitsiooni. Veel 4 vastajat rõhutasid, et kõik inimesed, kes sõja üle elasid ja oma kodu ja riigi eest võitlesid, väärivad austust, sõltumata sellest, kummal poolel nad võitlesid. Kaks osalejat võtsid kriitilise seisukoha, märkides, et sõda on eelkõige tragöödia, milles miljonid inimesed hukkusid eliidi huvides.

Selle klasteri peamine järeldus on, et enamikul vastajatest on kujunenud ühine arusaam Teise maailmasõja olulisematest sündmustest. Peaaegu kõik neist tajuvad natsi-Saksamaad absoluutse kurjana – kas otseste viidetega režiimile ja selle kuritegudele või sõja tõlgendamisel võitlusena agressiivse poliitilise jõu vastu. Selle tulemusena ilmneb kümnel vastajal kindel hoiak: need, kes selle kurjuse võitsid, väärivad positiivset hinnangut.

4.5 Suhtumine Nõukogude Liitu üldiselt ja sellesse rolli Eestis

Osa intervjuust, mis on pühendatud Nõukogude Liidu rollile Eestis, on oluline analüüsi tasand, kuna see võimaldab mõista erinevate ajalooliste faktide tõlgendamise sisemist mehhanismi.

Käesolevas peatükis eristab autor teadlikult kahte tajutaset: makrotasand – kui üldine suhtumine Teise maailmasõja sündmustesse, ja kohalik tasand – kui vastaja konkreetsed teadmised ja hinnangud Nõukogude Liidu tegutsemisele Eesti territooriumil. Selleks loodi kaks eraldi koodi, kasutades standardskaalat miinus ühest (-1) kaheni (2).

Autor on märganud erinevust suhtumises Nõukogude Liitu ja selle rolli hindamises Eestis. Enamik vastajaid, järgides eelmise klasteri tõlgendust Teise maailmasõja sündmustest, rõhutavad Nõukogude Liidu tähtsust fašismi võitmisel:

„Hindan [NSV Liitu] samamoodi kui teisi osalisi. Jah, Nõukogude väed vabastasid Euroopa sakslastest, kuid seejärel okupeerisid ise. Mul ei ole negatiivset suhtumist just NSV Liitu: võrdluses tundub Saksa okupatsioon palju hullemana. Nõukogude Liidus oli palju propagandat, kuid oli ka haridus, elu arenes“ – 3SO4910.

„Ma arvan, et Nõukogude Liit mängis võtmerolli võidus natsi-Saksamaa üle. Minu arvates oleks ilma temata olnud tulemus hoopis teine“ – 3TI0584.

Nõukogude Liidu tegutsemise hindamine muutub järsult, kui siirduda kohalikule tasandile – sündmustele, mis on seotud Eesti okupatsiooniga. Enamik vastajaid muudab oma esialgset hinnangut: tugevast või mõõdukalt positiivsest neutraalseks ja mõnel juhul isegi negatiivseks. Näiteks mõistavad vastajad Eesti rahva kannatusi seoses Nõukogude okupatsiooniga või lihtsalt tunnistavad okupatsiooni fakti järgmiselt:

“See on keeruline küsimus. Venelaste ja eestlaste seisukohad on arusaadavad – need on erinevad. Eestlastele ei meeldinud, et neid okupeeriti, ja nad panid vastu. Nõukogude Liit, olles võimsam, kasutas seda ära. Vaatamata sõja tähtsusele, ma arvan, et NSV Liit okupeeris Eesti. See on eestlastele siiani valus ja nad mäletavad seda“ – 2IL0376.

„Kui saksa väed siit välja tõrjuti, oli see vabanemine nende võimu alt. Aga kohe pärast seda algas okupatsioon. Punaarmee tuli tagasi ja Eesti kaotas oma iseseisvuse. Ma näen seda nii: vabanemine ühe võimu alt, millele järgnes okupatsioon teise võimu poolt“ – 3AB2876.

Näiteks seitsmest vastajast, kes hindasid Nõukogude Liidu tegutsemist Teises maailmasõjas üheselt positiivselt, peavad vaid kaks tema tegevust Eestis sama positiivseks ja kiiduväärseks.

Kontrollküsimusele, kas nad nõustuvad väitega, et Eesti oli Teise maailmasõja ajal kahekordse okupatsiooni all, vastas enamik vastajaid jaatavalt. Viieteistkümnest osalejast nõustus selle väitega 11 inimest. See viitab taas kord sellele, et vastajatel puudub tihti järjepidev ja selge seisukoht Teise maailmasõja sündmuste tõlgendamisel, eriti seoses Nõukogude Liidu rolliga Eestis. Kuigi enamik osalejatest nõustus väitega, et Eesti oli kahekordse okupatsiooni all, ei käinud see sageli käsikäes nende üldise hinnanguga Nõukogude Liidu tegevusele. See näitab, et vastajad aktsepteerivad küll teatud ajaloolisi fakte, kuid nende väärtustamine ja tähendus on nende jaoks ambivalentseid või sõltuvad kontekstist.

Käesolevas alapeatükis esile toodud vastuolu erinevate suhtumiste vahel Nõukogude Liidu rolli võib mõista kui mitmekihilise mälu ilmingut. Esimene süsteem on globaalne moralistlik süsteem, mis keskendub Nõukogude Liidu kui kurjuse võitja rollile. Teine süsteem on rahvuspoliitiline, mis kasutab tegevuste hindamiseks teistsugust perspektiivi. Seetõttu tekibki olukord, kus teatud väidetega formaalselt nõustutakse (nt okupatsioon), ent nendega ei kaasne terviklikku ja sisemist väärtushinnangut. Seega peegeldab see mitte niivõrd teadmatust, vaid pigem kognitiivset kompromissi kahe ideoloogilise süsteemi vahel.

4.6 Infokanalid

Vastajad saavad teavet erinevatest allikatest ja inimeste vaadete ning nende kasutatavate kanalite vahel ei ole selget seost. Üheksa osalejat nimetasid internetti ühe peamise teabeallikana. Sama palju mainiti kooli kui teadmiste allikat. Kooli nimetasid mitte ainult need, kes lõpetasid kooli pärast Nõukogude Liidu lagunemist, vaid ka need, kes lõpetasid kooli üle 30 aasta tagasi.

Keelte osas, milles vastajad saavad teavet antud teema kohta, domineerib vene keel. Neliteist inimest mainisid seda intervjuu käigus, kusjuures pooled neist nimetasid vene keelt ainsaks keeleks, milles nad teavet tarbivad. Teisel kohal oli inglise keel, mida mainiti kuus korda. Eesti keelt kasutasid neli vastajat, kellest ainult üks nimetas seda peamise ja ainsa allikana. Enamik vastajaid põhjendas keelevalikut mugavuse ja laia juurdepääsuga teabele.

4.7 Narratiivid

Eelmiste analüüsietappide süntees võimaldas määrata vastajate narratiive. Kuna intervjuude käigus ei registreeritud ühtegi selgelt uut ja püsivat narratiivi, piirdus valik kahega, mis mainiti sissejuhatuses: ametlik Eesti narratiiv ja Suure Võidu narratiiv. Lisaks eraldati kategooriat – seganarratiivi. Sinna kuulusid vastused, milles esinesid erinevate tõlgenduste, hüpoteeside, faktide ja hinnangute elemendid.

Kuigi vastajatele esitati otsene küsimus, kas nad suudavad end ühe või teise narratiiviga seostada, ei moodustunud lõplik klassifikatsioon ainult enesehinnangu alusel, vaid võeti arvesse ka intervjuude üldist konteksti.

Intervjuus osaleja kategoriseerimiseks Suure Võidu narratiivi alla võeti arvesse järgmisi tunnuseid (kui need olid täidetud kõik või enamik nendest): positiivne suhtumine 9. maisse, osalemine vastavates rituaalides, Nõukogude Liidu või liitlaste määratlemine sõja kangelastena, positiivne hinnang NSV Liidule tervikuna ja selle rollile Eestis. Ametliku Eesti narratiivi kategoriseerimiseks oli vaja (kõikide või enamiku tingimuste täitmisel): neutraalne või negatiivne suhtumine 9. maisse, selle kuupäeva tähistamisest keeldumine, Nõukogude Liidu või Nõukogude rahva mitteidentifitseerimine kangelastena, Nõukogude mälestusmärkide kritiseerimine ja negatiivne hinnang NSV Liidu tegevusele Eestis.

Selle tulemusena liigitati neli osalejat Eesti ametliku narratiivi alla, kolm Suure Võidu narratiivi alla. Kõige arvukam rühm moodustasid segatud narratiiviga vastajad – 8 inimest. See kategooria pakub uurijatele kõige suuremat huvi, kuna nende seisukohtade ambivalentsus avaldub mitmes aspektis.

Ühelt poolt suhtuvad enamik selle rühma esindajaid 9. maisse positiivselt, kuid ei tähista seda viimastel aastatel aktiivselt või peavad seda võõraks „vene“ pühaks. Nad järgivad selgelt ideed, et natsi-Saksamaa on absoluutne kurjus, mis pani toime Holokausti, ja seetõttu väärivad Nõukogude Liidu ja liitlaste teod heakskiitu. Samal ajal säilitavad sõja kangelaste mälestusmärgid nende jaoks reeglina positiivse tähenduse, kuid samas mõistavad nad teatud määral Eesti ühiskonna suhtumist Teise maailmasõtta. Kokkuvõttes kujuneb nende vastajate seisukoht vastuoluliste andmete ja arvamuste ühendamise tulemusena, mis nende arvates ei välista, vaid täiendavad üksteist.

Esimene tsitaat rõhutab kahte seisukohta samaaegset mõistmist, teine aga näitab neutraalsemat hoiakut ja kriitikat mõlema narratiivi suhtes:

"Mulle on mõlemad seisukohad üheaegselt lähedased. Ma jagan ja mõistan mõlemat seisukohta. Ma mõistan natsismi vastase võitluse tähtsust ja mõistan kohalikku Eesti narratiivi suveräänsuse kaotuse kohta. Minu jaoks ei välista need üksteist,, - 2KA4872.

"Ma jääksin oma seisukoha juurde. Mulle ei meeldi võidu idee, nagu seda kasutab tänane Venemaa – paraadid, linnid, propaganda. Aga ma ei ole ka täielikult nõus Eesti tõlgendusega: ma ei jaga täielikult seda, kuidas tõlgendatakse numbreid, millele pannakse rõhku. Minu arvamus on pigem neutraalne – mõlemal poolel on oma tõde“ – 1AG0569.

Seega on nende inimeste jaoks soovimatus valida ühe seisukoha kasuks enamasti teadvustatud neutraalsuse valikut. Selle tulemusena tekib spetsiifiline hübriidne hoiak, mida selle rühma esindajad ise peavad põhjendatuks ja sotsiaalselt optimaalseks.

Tabel 2. Narratiivide geograafiline jaotus

Linn	Eesti narratiiv	Suure Võidu narratiiv	Segane narratiiv
Tallinn	1	0	4
Tartu	2	0	3
Narva	1	3	1

Allikas: Autori koostatud.

Nagu tabelist selgub, on vastajate narratiivide geograafiline jaotus märgatavalt erinev. Tartus on kõige rohkem Eesti ametlikku narratiivi järgivaid osalejaid. See võib olla tingitud asjaolust, et Tartus elavad venekeelsed inimesed on rohkem lõimunud eestikeelsesse keskkonda. Samas Narvas jääb ametlik Eesti narratiiv selgelt vähemusse. Põhjused, miks Narvas on märkimisväärne arv vastanuid, kes jagavad „Suure võidu“ narratiivi, on seletatavad nii linna geograafilise asukoha kui ka etnilise homogeensusega. Selle tulemusena on linnas viimase 35

aasta jooksul kujunenud üsna spetsiifiline avaliku diskursuse keskkond - sealhulgas kollektiivse mälu diskursus.

Tallinn on vahepealsel positsioonil: siin kuulub vaid üks vastajatest Eesti narratiivi, kuid domineerivad segapositsioonid. Asjaolu, et just pealinnas domineerib sega narratiiv, võib viidata üleminekumälu tsooni olemasolule, mille sees eksisteerivad erinevad ajalootõlgendused kõrvuti, ilma et nad kuuluksid selgelt ühte põhinnarratiivi.

5. Arutelu

Selles osas keskendutakse tulemuste võrdlemisele teooriaga. See on oluline selleks, et mõista, kuidas teoreetilised kontseptsioonid ja andmed Eesti konteksti kohta intervjuudes avalduvad.

Alustuseks tasub märkida, et intervjuude tulemused toetavad Halbwachsi esialgset kontseptsiooni, et vastajate mälu kujuneb pigem sotsiaalsel kui individuaalsel tasandil (Halbwachs, 1992). Peaaegu ükski osalejatest ei kasutanud oma mälestusi isikliku ressursina. Mäluga seotud tavade kirjeldamisel kasutasid osalejad vaevalt individuaalseid väljendeid: „me ei tähista viimasel ajal“, „varem käisime“, „mõnikord koguneme“. Kinnitust saab ka argumentatsioon akumulieritud ja kollektiivse mälu eristamise kohta (Olick, 1999). Enamik osalejaid talletab mälestusi fragmentidena, kuid need fragmendid on põimitud laiematesse struktuuridesse - narratiividesse. Seega on perekonnalooga seotud isiklikud kujutlused peaaegu alati ümber kujundatud retooriliselt tuttavateks skeemideks. Näiteks mälestus „minu vanaisa käis kogu sõja läbi Berliinini“ viib väiteni „Nõukogude armee võitis absoluutset kurjust“. Alternatiivsed mälestused - näiteks „minu esivanemad kannatasid sõja ajal“ - tekitavad humanistlikumaid järeldusi: „kõik, kes võitlesid, olid kangelased“ või „sõda on alati kohutav“.

Paralleelselt ilmnevad intervjuudest ka teised kontseptuaalsed tähelepanekud. Assmanni pakutud mälu tüpologia leiab kinnitust: kommunikatiivne mälu - kui perekonnas elav edasiandmine - on järk-järgult kadumas, andes teed kultuurilisele mälule (Assmann, 2002). Narratiivne lähenemine osutub kohaldatavaks ka intervjuude analüüsimisel. Wertschi ideid kasutades on võimalik tuvastada stabiilseid stsenaariume, mis püsivad isegi siis, kui poliitilised hoiakud muutuvad (Wertsch, 2008).

Intervjuudest selgub, et riigimälupoliitika tajumine venekeelses keskkonnas on vastuoluline. Esimene tähtis märkus oli riigi mälestuspoliitika tajumine - eelkõige Nõukogude mälestusmärkide demonteerimine ja sümbolsete objektide ümberpaigutamine. Krummi töö sisaldab statistikat, et valdav enamus venekeelsest elanikkonnast suhtub sellesse poliitikasse negatiivselt (Krumm et al., 2023). Eesti valitsuse tegevust mälestusmärkide vastu tajutakse kui indikaatorit selle suhtumisest vähemusse tervikuna. See tähendab, et märkimisväärne osa inimestest on kujundanud selge assotsiatiivse seose mälestiste ning oma kultuuri ja mineviku vahel.

Sellegipoolest ei tohiks selle poliitika tajumist pidada monoliitseks. Mõned osalejad väljendavad arusaamist või kaudset nõusolekut riigi tegevusega. Teised lihtsalt kohanevad nende reeglitega, loobudes traditsioonilistest mälestustavadest. Oluline on rõhutada, et integratsioonipoliitika ja Eesti väärtuste selgitamine teiste Eestis elavate rahvaste esindajatele on olnud teatud määral edukas. Inimestel on kujunenud selge arusaam, et Eesti liitumine Nõukogude Liiduga oli okupatsioon. Kuigi suhtumine sellesse fakti on erinev - mõned inimesed nõustuvad sellega, mõned eitavad seda, mõned on vahepealsel seisukohal - on teadmine sellest faktist laialt levinud.

Mis puutub sellesse, mida 9. mai tähistamine kujutab endast, siis paljud eestlased tajuvad seda kui sümbolit, mis näitab lojaalsust või pühendumist Venemaa režiimile. Käesoleva bakalaureusetöö autor ei nõustu selle hinnanguga. Enamiku intervjueeritavate jaoks ei ole 9. mai tähistamine - poliitiline avaldus, vaid seda nähakse osana kultuurilisest või perekondlikust traditsioonist. Selle traditsiooni tõrjumist leidub ainult nende vastajate seas, kelle jaoks on Ukraina sõda väga oluline: nad püüavad vältida igasuguseid assotsiatsioone kaasaegse Vene riigiga.

Üks ülesanne, mis tekib pärast intervjuude analüüsimist, on võrrelda tuvastatud narratiivseid struktuure juba olemasolevate identiteedi klassifikatsioonidega - näiteks võib võtta Eesti integratsioonimonitoringu tüpologia, kus vastajad jagati 5 kategooriasse sõltuvalt Eestisse kuulumise tasemest. Kahjuks ei ole aga võimalik käesoleva uuringu andmeid otseselt sellesse mudelisse üle kanda, kuna masternarratiivide liigitus piirdub kolme põhitüübiga. Sellegipoolest tasub märkida järgmist: 3 vastajat toetavad selgelt Eesti narratiivi Teise maailmasõja kohta, 4 vastajat aga Nõukogude narratiivi. Ülejäänud 8 inimest järgivad seganarratiivi, kombineerides mõlema mudeli elemente ja vältides üheselt mõistetavat valikut. See korreleerub hästi integratsiooni monitoringu andmetega, kus kolm vahepealset rühma moodustavad üle 50 protsendi vastanutest (Voog et al., 2023)

Seega ei ole intervjuude analüüsist saadud narratiivne tüpologia vastuolus integratsiooniklastritega, vaid võimaldab pigem selgitada identiteedi kujunemise mehhanismi. Käesolev bakalaureusetöö näitab narratiivanalüüsi potentsiaali Eesti integratsiooniprotsesside sügavama uurimise vahendina. See võimaldab loobuda binaarsest skeemist „lojaalne/ ebalojaalne“ ja keskenduda venekeelse vähemuse kultuurilise koodi paremale mõistmisele.

Näiteks näitavad intervjuude tulemused, et kodakondsus ei ole usaldusväärne näitaja Eesti väärtustele pühendumise kohta. Antud töö kontekstis omavad kõik vastajad, kes toetavad Eesti narratiivi, Eesti kodakondsust. Samas on kolmest „Suure võidu“ narratiiviga samastuvast osalejast kahel ka Eesti kodakondsus; kolmanda osaleja kodakondsus on teadmata. Samal ajal, nende hulgas, kes märkisid, et neil ei ole Eesti kodakondsust, kuuluvad kõik seganarratiivi kategooriasse.

Seega võib nõustuda Pääbo ja Nielsen väitega kodakondsuse valiku pragmaatilisuse kohta. Ühe või teise passi omamist tingivad enamasti välised asjaolud - näiteks Valgevene või Venemaa kodakondsusest loobumise keerukus - või Euroopa passi pakutav mugavus (Nielsen & Pääbo, 2015). Järeldus on, et ametlikud õiguslikud staatused ei anna piisavat alust Eesti venekeelse elanikkonna lojaalsuse või identiteedi mõistmiseks.

Nagu igal kvalitatiivsel uurimisel, on ka sellel uurimisel piirangud, mida on juba mainitud meetodika peatükis. Valimi suurus võimaldas autoril saavutada analüüsi sisukuse, kuid tulemusi ei saa statistiliselt üldistada terve Eesti venekeelsele elanikkonnale. Esiteks ei olnud võimalik kaasata valimisse piisaval arvul vastajaid kategooriast „integratsiooni vastased“, mistõttu selle rühma seisukohad ei ole täielikult esindatud. Teiseks on kõrgharidusega vastajate arv valimis tõenäoliselt suurem kui üldkogumis. Andmeid saadud hariduse kohta ei kogutud konkreetselt, kuid mõned osalejad mainisid oma ülikooliõpinguid või nimetasid kõrgharidust nõudvat elukutset. Anonüümsuse säilitamiseks ei avalikustatud teavet vastajate töökoha kohta, kuid kõrghariduse olemasolu võis mingil määral mõjutada vastuste iseloomu. Samuti tuleb arvesse võtta, et valim moodustati „lumepallimeetodi“ põhimõttel, st osalejate soovitude kaudu. See võis põhjustada valimi teatavat sotsiaalset homogeensust. Mõned vastajad olid sarnased hariduse või töökoha tüübi poolest. Näiteks soovitas Suure-Võitja narratiiviga osaleja teist sarnaste vaadetega vastajat; sarnast mustrit täheldati ka osaleja puhul, kes identifitseeris end selgelt Eesti ajaloonägemusega ning suunas intervjuusse samameelse tuttava.

Kokkuvõtte

Käesolev bakalaureusetöö oli pühendatud Eesti venekeelse vähemuse kollektiivse mälu uurimisele Teise maailmasõja tajumise näitel. Uurimisprobleemiks määrati vajadus mõista sõjamälu kujunemise, säilitamise ja muutumise protsesse olemasolevate konkureerivate ajaloonarratiivide ja Eesti riigi integratsioonipoliitika kontekstis. Uurimistöö eesmärk oli tuvastada peamised narratiivsed struktuurid, mida venekeelne vähemus kasutab ajaloolise mineviku mõtestamiseks, ning määrata kindlaks nende seos identiteediküsimuste ja suhtumisega riigi mäluoliitikasse.

Bakalaureusetöö teoreetiliseks aluseks olid paljud autorite lähenemised mälu uurimisele. Nende lähenemisviiside põhjal töötati välja argumentatsioon, milles kollektiivset mälu vaadeldi kui sotsiaalset nähtust, mis kujuneb ja säilib narratiivide, sümboolsete aktide ja institutsionaalsete praktikate kaudu. Uuringu läbiviimiseks kasutati kvalitatiivset meetodit - poolstruktureeritud intervjuud 15 venekeelse elanikkonna esindajaga. Intervjuude analüüsimisel kasutati narratiivset analüüsi tuginedes vastuste kodeerimisele.

Analüüsi põhjal tuvastati kolm peamist narratiivstruktuuri: ametlik Eesti narratiiv, Suure Võidu narratiiv ja segaanarratiiv. Analüüsist selgus, et enamik vastajatest järgis seganarratiivi, vältides üheselt mõistetavaid sõnastusi ja näidates vahepealseid hinnanguid. Samas erineb narratiivide jaotus linnade lõikes märgatavalt. Tallinnas domineerisid segapositsioonid, Tartus esines samuti rohkem seganarratiive kui ametlikke Eesti tõlgendusi. Narvas oli kõige enam neid, kes samastusid „Suure Võidu“ narratiiviga.

Oluline järeldus on arusaam venekeelse vähemuse kollektiivsest mälestusest kui ebastabiilsest konstruktsioonist, milles sageli eksisteerivad üksteist välistavad elemendid. Riigi mäluoliitikat, mille eesmärk on luua ühtne ajalooline narratiiv, tajuvad paljud vähemuse liikmed vastuoluliselt. 9. mai tähistamise ja mälestusmärkide käsitlemisega seotud mälestuspraktikad on endiselt osa kultuuritraditsioonist. Võib väita, et need tavad liiguvad järkjärgult eraelu sfääri ja kaotavad oma avaliku-poliitilise tähenduse.

Tulemuste põhjal võib öelda ka seda, et kodakondsus ja formaalne Eestisse kuulumine ei ole ajaloolise mälu kontekstis usaldusväärsed identiteedi näitajad. Intervjuus osalejad võisid omada erinevaid seisukohti nii Eesti, Nõukogude Liidu kui ka tänapäeva Venemaa suhtes. See

kinnitab teiste autorite poolt varem esitatud hüpoteesi kodakondsuse pragmaatilise valiku kohta, mida tingivad pigem välised asjaolud kui ideoloogiline samastumine riigiga.

Lisaks neile tulemustele näitab töö ka suundi, mida võiks edaspidi lähemalt uurida. Seda suunda võiks arendada pikilõikeuuringute (*inglise keeles - longitudinal studies*) kaudu, mille käigus viiakse mitme aasta pärast läbi järelintervjuud, mis võimaldaks jälgida poliitiliste sündmuste ja sotsiaalse dünaamika poolt mõjutatud narratiivide muutusi. Arvatavasti võiks selline lähenemisviis olla osa tulevase integratsiooni monitooringu osast. Teine uurimisvaldkond võiks olla digitaalsete platvormide ja meediadiskursuste analüüs. Venekeelne teabekeskond, nt Facebooki gruppides, erineb oluliselt eestikeelse segmendi sarnasest keskkonnast ja väärrib eraldi uuringut.

Seega seisneb käesoleva töö teaduslik tähtsus selles, et venekeelse vähemuse kollektiivne mälu ja identiteet Eestis on keeruline, dünaamiline ja vastuoluline nähtus. See nähtus vajab edasist uurimist ja seda ei saa mõista lihtsate binaarsete skeemide kaudu. See omakorda eeldab, et uurijad - ja eriti otsustajad - võtaksid integratsiooniprotsesside analüüsimisel ja poliitiliste otsuste tegemisel kasutusele täpsema, paindlikuma ja empaatilisema perspektiivi.

Kasutatud kirjandus

Assmann, A. (2002). Four formats of memory: From individual to collective constructions of the past. In C. Emden & D. Midgley (Eds.), *Cultural memory and historical consciousness in the German-speaking world since 1500: Papers from the conference "The Fragile Tradition"*, Cambridge 2002 (Vol. 1, pp. 19–37). Peter Lang.

Assmann, A. (2008). Transformations between history and memory. *Social Research*, 75(1), 49–72. <http://www.jstor.org/stable/40972052>

Assmann, J., & Czaplicka, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, (65), 125–133. <https://doi.org/10.2307/488538>

Brüggemann, K., & Kasekamp, A. (2008). The politics of history and the “war of monuments” in Estonia. *Nationalities Papers*, 36(3), 425–448. <https://doi.org/10.1080/00905990802080646>

Ehala, M. (2008). The Bronze Soldier: Identity threat and maintenance in Estonia. In K. Kaun, M. Voog, & P. Vihalemm (Eds.), *Estonian integration studies* (pp. 5–20). Tartu University Press.

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Ed. & Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1925)

Kallas, K. (2016). Claiming the diaspora: Russia's compatriot policy and its reception by Estonian-Russian population. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 15(3), 1–25.

Kattago, S. (2009). War memorials and the politics of memory: The Soviet war memorial in Tallinn. *Constellations*, 16(1), 150–166. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2009.00528.x>

Kølvraa, C. (2015). Past and future in the construction of communal identity: Collective memory and mythical narratives. *Scandinavian Studies in Language*, 6(3). <https://doi.org/10.7146/sss.v6i3.20647>

Krumm, R., Stamberg, T., & Strapatsuk, I. (2023, September). *Feeling cornered: An analysis of the Russian-speaking minority in Estonia*. Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://migrant->

integration.ec.europa.eu/library-document/feeling-cornered-analysis-russian-speaking-minority-estonia_en

Kubik, J., & Bernhard, M. (2014). A theory of the politics of memory. In M. Bernhard & J. Kubik (Eds.), *Twenty years after communism: The politics of memory and commemoration* (pp. 7–34). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199375134.003.0002>

Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M., & Strömpel, J. (2014). *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas: Intervjuu*. Tartu Ülikool. <https://samm.ut.ee/intervjuu/>

Lumijõe, N. (2018). *Transnationalism and attitudinal integration: Russian-speaking youth and Estonian security and defence policy* [Master's thesis, University of Tartu]. University of Tartu Digital Archive. <http://hdl.handle.net/10062/60546>

Müller, J.-W. (2002). Introduction: The power of memory, the memory of power and the power over memory. In J.-W. Müller (Ed.), *Memory and power in post-war Europe: Studies in the presence of the past* (pp. 1–35). Cambridge University Press.

Nekoliak, M. (2017). *The problem of historical memory in Ukraine: Narratives of World War II in history textbooks* [Master's thesis, University of Tartu]. University of Tartu Digital Archive. <http://hdl.handle.net/10062/56902>

Nielsen, K., & Pääbo, H. (2015). How Russian soft power fails in Estonia: Or, why the Russophone minorities remain quiescent. *Journal on Baltic Security*, 1(2), 125–157.

Nurseitova, A. (2023). *The effects of the war in Ukraine on the Russophone minority's identity in Estonia* [Master's thesis, University of Tartu]. University of Tartu Digital Archive. <http://hdl.handle.net/10062/89009>

Olick, J. K. (1999). Collective memory: The two cultures. *Sociological Theory*, 17(3), 333–348. <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00083>

Pääbo, H. (2015, October 25). "1944" vs. 9 May – An attempt at reconciliation instead of vigorous glorification: Estonia commemorating WWII in 2015. Cultures of History Forum. <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/index.php?id=104>

Polynin, I. (2023). Patching identity: How Russian language media in Estonia reconstitutes our understanding of citizenship. *Frontiers in Political Science*, 5, 1140084. <https://doi.org/10.3389/fpos.2023.1140084>

Tikk, K. (2021). *Integrating a Russian-speaking minority into Estonia-wide society* [Bachelor's thesis, Tallinn University of Technology].

Voog, A., Hämmal, J., Esko, K., Seppel, K., Lauristin, M., Karu, M., & Vihalemm, T. (2023). *Eesti ühiskonna lõimumise monitooring 2023*. Kultuuriministeerium. <https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2024-04/EIM%202023%20aruanne.pdf>

Wertsch, J. V. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge University Press.

Wertsch, J. V. (2008). The narrative organization of collective memory. *Ethos*, 36(1), 120–135. <http://www.jstor.org/stable/20486564>

Wertsch, J. V., & Roediger, H. L. III. (2008). Collective memory: Conceptual foundations and theoretical approaches. *Memory*, 16(3), 318–326. <https://doi.org/10.1080/09658210701801434>

Lisa 1. Intervjuukava

Sissejuhatus ja üldinfo

- Uuring käsitleb Teise maailmasõja mälu Eesti venekeelsete elanike seas. Vastused jäävad anonüümseks. Kus te sündisite? Kui kaua olete Eestis elanud?
- Kas teil on Eesti kodakondsus või muu?

Perekondlik mälu

- Kas teate midagi oma sugulaste kohta, kes osalesid 2. maailmasõjas või elasid selle ajal?
- Kas teist keegi on rääkinud sellest pereringis?
- Kui jah, milliseid lugusid või detaile te mäletate?

Mälestuspäevad

- Mida teie jaoks tähendab 9. mai?
- Kas see päev on teie elus kuidagi tähistatud või tähistatav? Millisel viisil?
- Kas te olete teadlik 8. maist kui kuupäevast? Kas sellel on teie jaoks mingi tähendus?

Sõjamonumendid

- Kuidas te suhtute Teise maailmasõja mälestusmärkidesse Eestis, eelkõige Nõukogude sõduritele pühendatutesse?
- Mida te arvate nende eemaldamisest või ümberpaigutamisest?

Nõukogude Liidu roll ja Eesti

- Kuidas te hindate Nõukogude Liidu rolli Teises maailmasõjas tervikuna?
- Kuidas te hindate Nõukogude Liidu tegevust Eesti territooriumil?
- Kas te nõustute väitega, et Eesti oli sõja ajal kahe okupatsiooni vahel?

Infoallikad

- Kust te olete saanud infot Teise maailmasõja kohta (perekond, kool, meedia jne)?
- Mis keeles te seda infot peamiselt tarbite?

Narratiivne raamistik ja identiteet

- Kui te mõtlete sõjale ja sellega seotud mälule, kas tunnete, et teie arvamused kattuvad pigem ametliku Eesti käsitlemusega või nõukogude-aegse „Suure Võidu“ narratiiviga?
- Kuidas see seostub teie identiteedi ja kuuluvustundega?

Lisa 2. Informeeritud nõusoleku vorm

Bakalaureusetöö teema: **Teise maailmasõja narratiivid Eesti venekeelse vähemuse kollektiivses mälus**

Bakalaureusetöö eesmärk on uurida, kuidas Eesti venekeelsed elanikud tajuvad Teise maailmasõja sündmusi ja millised narratiivid nendega seonduvad. Uuring aitab mõista, kuidas erinevad ajalootõlgendused mõjutavad identiteeti ja ühiskondlikke hoiakuid. Uuringu viib läbi Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituudi tudeng, Klim Klimenko. Uuringu vormiks on poolstruktureeritud intervjuu, mis kestab ligikaudu 15–25 minutit.

Allkirjastades selle dokumendi, kinnitan, et olen teadlik järgmistest tingimustest:

- intervjuu salvestatakse, transkribeeritakse ja seda kasutatakse tekstianalüüsi eesmärgil;
- uurimistöös võidakse kasutada minu tsitaate;
- intervjuu on täielikult anonüümne – igale osalejale määratakse juhuslik tähtede ja numbritega kood, mille alusel vastuseid töös kajastatakse;
- nimi ega muud isikut tuvastavad andmed ei avaldu uurimistöös ega edastata kolmandatele isikutele;
- kogu materjal (salvestised, transkriptsioonid, koodiloend) hävitatakse pärast bakalaureusetöö kaitsmist;
- osalen uuringus vabatahtlikult ja mul on õigus intervjuu katkestada igal ajal ilma põhjendust esitamata;
- saan vajadusel lisainfot töö autorilt Klim Klimenko (klim.klimenko@ut.ee) või juhendajalt Heiko Pääbo (heiko.pääbo@ut.ee).

Allkiri: _____ Kuupäev: _____

Uuringu läbiviija: Klim Klimenko

Allkiri: _____ Kuupäev: _____

Lisa 3. Kodeerimistabel

ID	FamilyS tory	9M Attit ude	9M Pr axis	8M Attit ude	Monum ents	Event List	Hero_T ype
1NI23 26	2	1	1	0	1	POL;OCCU;BARB;DDA Y;BOMB	SOV
2BL70 15	1	-1	0	1	0	HOLO;STAL;DDAY;LE ND	ALL
3AB28 76	1	-1	1	0	0	WIN;OCCU	ALLY
3BF21 95	0	2	1	0	2	WIN;HOLO	SOV
2IL03 76	0	1	1	0	1	HOLO;POL;OCCU	SOV
2KA48 72	1	2	1	0	2	POL;ANSCH;FRA;STAL	ALLY
1MA7 640	1	1	0	1	0	HOLO;WIN	ALLY
1AG05 69	2	2	1	1	1	POL;HOLO;PACT	SOV
2MR8 307	2	-1	0	0	0	LEN;HOLO	NONE
1SL92 13	1	2	1	0	0	HOLO;OCCU;DEPO	ALL
3TI05 84	0	2	1	0	2	POL;FRA;BARB	SOV
3SO49 10	1	1	1	0	0	HOLO;LEN	ALL
1VA32 95	1	0	0	0	0	HOLO;POL;OCCU	NONE
2MN2 058	1	-1	0	0	1	HOLO;CAPIT	ALL
3JU09 17	0	1	1	0	2	LEN;WIN	SOV

Lisa 3 järg. Koderimistabel

ID	USSR_General	USSR_in_EE	Two_Occupations	Narrative	Source_Type	Source_Lang
1NI2326	1	0	+	MIX	WEB;SCHOOL	RU;EE;EN
2BL7015	0	0	+	MIX	WEB;OTHER	RU;EN
3AB2876	0	-1	+	EE	FILM; WEB;	RU;EN;EE
3BF2195	2	2	-	RUS	TV	RU
2IL0376	2	0	+	MIX	FILM;WEB;SCHOOL	RU
2KA4872	2	0	+	MIX	WEB;SCHOOL	RU;EN
1MA7640	1	-1	+	MIX	FILM;WEB;SCHOOL	RU
1AG0569	2	1	+	MIX	WEB;SCHOOL	RU;EE
2MR8307	-1	-1	+	EE	OTHER;SCHOOL	EN;RU
1SL9213	2	0	+	MIX	WEB	RU;EN
3TI0584	2	2	-	RUS	FAMILY;FILM	RU
3SO4910	1	0	+	MIX	SCHOOL;WEB;FILM;	RU
1VA3295	0	-1	+	EE	OTHER;SCHOOL	EE
2MN2058	0	-1	+	EE	WEB;FILM;SCHOOL	RU
3JU0917	2	1	-	RUS	FILM;SCHOOL	RU

Lihtlitsents

Mina, Klim Klimenko, (isikukood: 50311097021) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Teise maailmasõja narratiivid Eesti venekeelse vähemuse kollektiivses mälus“ (*“Narratives of the II World War in the Collective Memory of the Russian-speaking Minority in Estonia”*), mille juhendaja on Heiko Pääbo (PhD),

- reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
- kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.